ЛІТОПИС

ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

1932

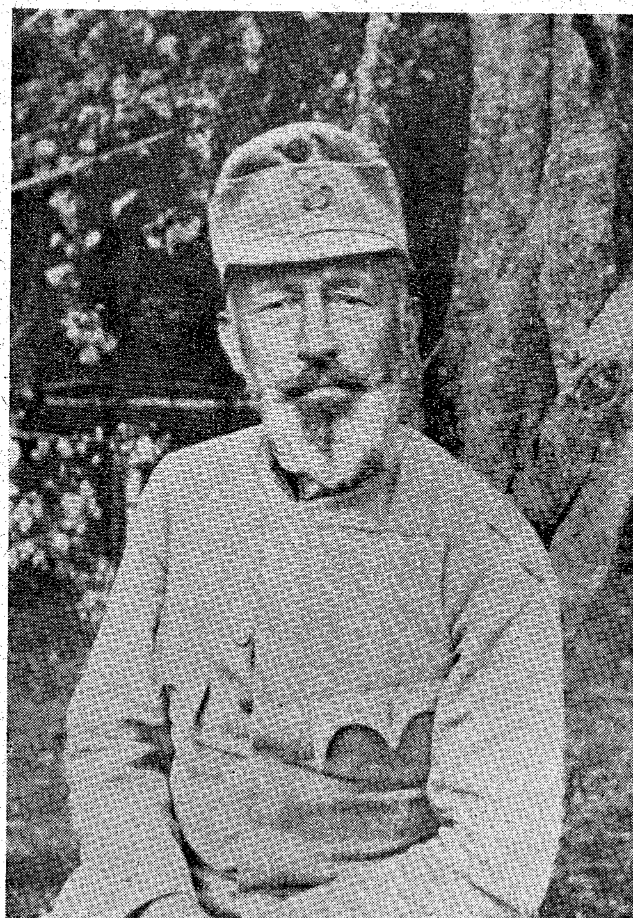
СІЧЕНЬ

М. Бутович.

ЛІТОПИС
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ
ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. Річник

ЧИСЛО 1 * СІЧЕНЬ * 1932

Ґен. Осип Доброволя-Вітошинський
† 9 грудня 1931 р.

З Новим Роком

За нами знов один рік. Вступаємо в новий, четвертий рік видання.

Оглядаємося поза себе на виконану працю. Цінний і одинокий для нас осуд про наш журнал можуть видати тільки наші Читачі. Миж всетаки глядимо на пройдений шлях з вдоволенням. Серед тих важких матеріяльних обставин, серед яких виходить наш журнал, ми маємо внутрішне переконання, що по змозі наших сил виконуємо наложені на нас обовязки з успіхом. Думаємо, що всетаки даємо нашим Читачам ті точки зачепу, які відновлюють в памяти учасників пережиті моменти нашої історії, а майбутнім поколінням дадуть змогу зрозуміти всю велич і траґедію нашого минулого. Окрім того даємо історикам трохи сирого необробленого матеріялу, з якого вони мають у горнилі своїх дослідів випалювати поодинокі цеголки нашої історії.

Нарікаємо на важкі матеріяльні обставини. Так. Вони нігде не є легкі. А що ми всетаки досить легко з ними справляємося, то завдячуємо це тільки гарним внутрішним відносинам між нами й нашими Читачами, тій повній моральній піддержці наших Читачів, якою користується наш журнал.

Хочемо на цьому місці, на вступі в новий, четвертий рік видання подякувати Вам, Шановні Читачі, за це зрозуміння і за цю моральну підтримку. Думаємо, що там, де є моральна сила, там муситься знайти і матеріяльна снага, яка поборе всі труднощі.

Зі свого боку ми старалися давати нашим Читачам по змозі матеріял цікавий, а також вартісний для нашої історії. Часом це тяжко погодити. Бувають матеріяли дуже важні і конечні для видання, однак не занадто цікаві для читача. Просимо Вас, Шановні Читачі, робити час-до-часу уступку для історії.

Не забувайте, що Ви, Шановні Читачі і Передплатники, разом з редакцією і співробітниками причинюєтеся до будови памятника наших визвольних змагань і що для того ідеалу треба часом понести малу-маленьку жертву: Не гніватися, якщо кілька сторінок „Літопису Червоної Калини“ випало для Вас нецікавих.

В новім році будемо продовжувати видання нашого журналу в тім самім напрямі і з тою самою метою, що досі.

Щоби получити традицію останніх наших визвольних змагань з цілою нашою історією, будемо присвячувати в цьому році більше місця українській військовій справі давніших часів, у глибину століть. Думаємо, що наш журнал не стратить, а навпаки зискає через те на цікавости й ріжноманітности.

На окремому місці подаємо стан фінансової господарки нашого журналу. Уважаємо, що наш журнал є спільним добром наших Читачів, тому щиро й одверто ділимося з ними нашими турботами.

Редакція.

Різдво Христове на Великій Україні

Написав: *Юрко Гарасимів.*

Січень 1920 р. — На дворі вже від кількох днів січе і січе. Мороз зі снігом та вітром завели козацький танець. В такий то химерний час, вже 12-й день посувається цілий „Кіш“ УСС. на полудневий схід. Ніхто з нас не знає, де кінець нашої мандрівки! Ще в латинське Різдво вихоплено нас з теплих подільських хат і дано приказ збиратись на півдні України, але і наша команда, а мабуть і „Начальна Команда“ самі не знали, де край нашому скитальству.

Довгим вужем розтягнулась валка.

Риплять вози по замерзлій землі, а на тих возах поруч всякого військ. барахла лежать стрільці в гарячках, босі, нераз і без сорочки. Товариші їхні ґрупками ледви плетуться попри вози, вкривають їх полотняними ряднами, як у кого є, або й соломою.

Погоничі здебільша старшини, або підстаршини, бо дійсні „фірмани“ вже давно лежать на возах поміжи тифозними або і в сирій землиці.

Коні і дві пари довгорогих угорських волів теж з трудом волочать ноги, тягнуть вози по грудах і ховзькій дорозі. І вони босі, попідбивалися, ледви штильгукають і голодні. Йдуть послушно, без батога, крок за кроком. Кожне тягне без принуки, поки саме від голоду-студені не впаде серед шляху.

Іде довгий — сірий шнур возів серед заметілі, мовчазно-понуро, хіба часом перепивають мовчанку вигуки погоничів, або скрип немащеного колеса. Часом на коні перемчить боком вершник. Часом валка на хвилю пристане. — То або перід зупинивсь перед роздоріжжам, або дорога прикріша, треба якогось коня підбичувати а то і зовсім змінити. І знову дальше в дорогу, обминаючи ще тепле тіло упавшого коня.

Час від часу котрийсь стрілець сідає в сніг і роззувається, щоби снігом розтерти свої білі мов папір відморожені ноги.

Вже перед вечером серед такої мандрівки блиснуло

сонічко, щоби бодай на мить розвеселити стрілецькі душі. А мороз ще більше кріпшав. Далеко на небосклоні замаячіли сині смуги дерев і в сяєві заходячого сонця заблестіла церковна баня.

Комендант коша, сот. Гарасимів висилає мене і ще одного товариша (мабуть хор. Николюка), наперед до села, щоб підшукати кватири.

Я це ремесло знав дуже добре. Умів і для стрільців відповідні хати винайти, і для старшин, і для команди добрий пункт підобрати, і для обозу, і для коней відповідне приміщення.

А в підбиранню кватир треба неабияку мати практику і орієнтуватись в чужому селі чи містечку швидко. Жадне село не любить кватир, а ще в такий час, де за військом і всякі пошести мов мари тягаються. Треба вибрати таку часть села, де і кращі будинки є і вода близько і сухо і від шляху недалеко, а що найважніше, щоби менше тифу межи населенням було.

Спершу треба питати, скільки денно є похоронів. Коли 2-4, значить добре, небезпека невелика. Коли 5-10, значить вже гірше!

Зібравши ті всі інформації, ідеш і виділюєш спершу улиці; то для тої сотні, то для тої, то для обозу, а то для команди. Коли вже є райони, тепер кватири для стрільців і командантів. З цими останніми вже гірше!

Жадна хазяйка не хоче відпустити своєї світлиці, головно такої, яка на Україні часто стрічається, гарно прибраної килимами і скатертями. Тут треба уже іти на хитрощі.

До поганої хазяйки треба підлеститись, похвалити її хазяйство, сказати якийсь комплімент. До молодої — гарної треба якесь гарне слівце промовити, очком моргнути, щось до ушка шепнути, легко за лікоть щіпнути і кватира готова. До лихої треба на сусідку вигадувати а її хвалити, ще й дитині цукру дати. Часом треба щось до товариша „на щот" соли і гасу (нафти) натякнути.

— От тут, у коморі, добре булоб примістити мішки зі солею а в клуні зложимо бочки з нафтою на току.

Хазяйка, це почувши, вже і в хату просить і самогоном вгощає, обіцює в грубі затопити, щоби лиш до сусіди якихось найгірших салдатів вмістити, найкраще би кінноту, бо в сусіди доволі є вівса і мішанки; а в неї самої, щоби „непримінно" сам комендант кватирував.

Не обійшлось нераз і без того, що треба було і вуси підслинювати і догори підкручувати, а шапку зовсім на одно око натягати, на кріс треба було багнет насаджувати і мимо військового правильника, в хаті з плеча не стягати для ефекту, а чоло аж на ніс насуплювати. Треба було починати від того, що будемо шукати за кубом, що гонить „самогон", а коли найдемо, то обовязково заберемо! Тоді найгірша язя мякла і обіцяла приготовити кватиру найкращу за все село!

Коли ми вїхали в село, вже добре звечоріло. Село звалося Юрківка і мало залізничу стацію, через яку веде шлях із Жмеринки до Вапнярки а там до Одеси!

Метнулись ми за інформаціями, та тут біда. На ніщо нам не здався наш досвід і сприт. В селі ріжного війська мов напхав. Ріжні частини Галицької Армії сюди стягаються! Щож чинити? Ми повизначували райони помежи іншими частинами і готово. Якось мусимо одну ніч „перекапарити".

Тільки для штабу піднайшов я одну хату зовсім новеньку, близько шляху, ще навіть без дверей і без вікон.

Це дядько до своєї старої добудував цеї осени нову, яку ще не викінчив і сам із сімєю живе через сіни в старій, а враз з ним щось 5-х стрільців з якоїсь гал. частини.

Добре вже було в вечір, як вїхав в село кіш. Я здав звіт про ситуацію. Ну, щож зробиш, треба якнебудь через одну ніч перемучитись. Команданти відділів дістали приказ радити як можуть на свою руку і здати ще сьогодні звіт про поміщення свого відділу! І дійсно вже по годині почали команданти здавати звіт про яке-таке поміщення стрільців. Кухарі надурно варили сьогодні вечеру, бо стрільці були такі змучені дорогою, що окрім 2-3-ох чурів (ті ніколи не дарують) ніхто до кухні не показався. В кватирі штабу настелено на доливку соломи, вікна і двері позакривано подертими міхами і нічліг аж-аж!

Тут зібралися: Сот. Гарасимів, сот. Носковський (виздоровець), пок. пор. Ясеницький Евген (визд.), мабуть пор. Іванець, пор. інтендант Бабій, хор. Гук, „менажемайстер" хор. Николюк, я і ще кількох, а крім того двох чи трьох чурів.

В хаті було зимно мов на дворі, однак то не перешкаджало, що ми всі, утертим звичаєм, пороздягались до нага і почали полювання в своїм біллю. Охорона від тифу.

Хтось витягнув самогон, інший сало, а я чісник, з яким ніколи не розставався. Говірливий пор. Бабій розвів якусь тему, як звичайно, а хор. Гук пустив в рух свої анекдоти, до яких йому вторував пор. Ясеницький. В хаті ожило, хтось згадав про завтрішній Свят-Вечір. Всім перед очима пересунувся образ, як то наші близькі засядуть до вечері, тільки нас Бог-зна де ця вечера застане. Сумно якось стало на душі, бо ми неначе забули про Різдво. Хтось, мабуть хор. Гук, затягнув коляду, яку підхопили інші. Довго колядували, поки не позасипляли огрівшись самогоном і салом, змучені утяжливими маршами.

Другого дня зранку знову збірка і звіти і „кіш" вільним темпом рушив дальше в свою монотонну путь. Це день Навеч. Різдва Христового.

І знову повторилися сцени з вчерашнього дня!

На дворі уже зранку політує сніжок! Неначе небеса хотять цей тернистий шлях закрити білим пухом.

Команда урадила, що в першому зустрічному селі цеї днини, оскільки буде можливе, залишаємось на дводневий відпочинок для відсвяткування свят!

Коло полудня розстелилося перед нами в балці широке село. І знова я ще з котримось з товаришів випередив частину і виїхав у село. Їхав мабуть з нами і сот. Носковський. Дорога в село тягнулася „кривулею" прямо на греблю. Біля греблі якийсь будинок, на якому прибитий „афіш" з написом, що заходом місцевого аматорського кружка відбудесь 3-го дня свят вистава „Ой не ходи Грицю".

Село зветься Лука-Жабокрицька, селяни звуть Слобідкою. На греблі стоїть декілька молодших і старших селян, котрі вже здалеку звернули на нас увагу. Підходимо до них і інформуємось. Але попереду вони хочуть знати, що ми за одні, чи ми з Денікіном, чи таки так самі. Слідує малий виклад сот. Носковського і селяни, один перед другим, хотять нам послужити. На нашу втіху довідуємось, що в селі немає жадного війська, як також, що вже давно не було в селі жадних кватир. Селяни зразу

зробили на нас гарне враження своєю інтеліґенцією і ввічливістю.

На наше питання, чи приймуть нас в село, заявляють, що тепер, коли вони знають, хто ми є, то хоч би ми і самі не хотіли, то нас не пустять із села, та ще в празник Різдва Христового. Інформують нас, деб нам найкраще було закватируватись і кожний із них хвалить свій кут.

Ми зараз метнулись шукати районів і кватир, що нам легко ішло, бо люди всюди ішли нам радо на стрічу. Небаром і „Кіш" надійшов і застав усе приготоване. Стрільці зараз повеселішали і якось охоче взялись до поміщування установ, обозу і коней. Навіть воли наші довгорогі весело заревли, чуючи теплі хазяйські стайні.

При вишукуванню кватир я зовсім забув подбати про себе, тож впросився тимчасом на кватиру до команди, де вже розгосподарились всі старшини з т. зв. штабу і наш „вуйко" (мій рідний вуйко, який, як цивільний урядовець, виеміґрував з Галицькою Армією із Золочева, ділив з нею всі невигоди, поки не помер за большевицької влади в селі Баланівці на Ольгопільщині, похоронений там місцевим теж патріотичним громадянством).

На дворі почало вже смеркати і в хату почали входити колядники, малі хлопчики, котрі гарно на голоси колядували нам всякі старі, гарні колядки. Хата наша була за тісна на нас усіх, а до того не хотіли ми і гостинности господарів надуживати, тому то я по порозумінню з поруч. Ясеницьким, пішов вже вечером в село за кватирою для нас обох. Перейшовши на другу вулицю, де не було наших, зайшов у першу стрічну доволі велику господарську хату. В хаті застав я саму хазяйку, старшу уже жінку, котра поралась біля печі. Коли побачила мене, спершу змішалася, але коли я поздоровив її словами Христос раждається! вона наче опритомніла. Я попросив, чи не відпустилаб вона другої хати для мене і ще для одного старшини. Хазяйка почала бідкатися, що хати не жалує, але в хаті буде зимно, бо цеї зими ще не палили там. На це ввійшов з надвору син, гарний парубок, бльондин, середнього росту, років біля 20, а коли довідався в чім річ і перепитав мене, хто ми є, каже:

— Прошу, зайдіть в хату, розглянетесь, а коли подобається, я зараз затоплю в грубі і в хаті мусить бути тепло.

Хата велика на 3 вікна. Постіль велика, гарна, чиста, образи на стінах обтикані гарними сушеними цвітами, стіл застелений скатертю, на якій зложений хліб-сіль та ніж.

Я зараз здецидувався остати тут, лишив на дверях картку і пішов по пор. Ясеницького. Коли ми вернули, в хаті вже було доволі тепло, а Степан (так звали парубка) ще дальше підкидав дрова. На підлозі вже була постелена солома „дід", на столі під обрусом гарне пахуче сіно, а в куті пишався гарно заквітчаний „Василь".

Небаром прийшов до нас звитатись з нами сам хазяїн. Селянин коло 50 літ, низький ростом і досить мізерний. Зразу пізнати можна було, що люди спрацьовані. З перших його слів набрали ми враження, що не пересічна це людина. Свідомий патріот, розумний, щедрий, як сам казав, для української справи нічого не жаліє.

Хазяйка внесла просфору, яку передала хазяїнові і почала накривати нам стіл до вечері. На нашу просьбу господарі поскликали всіх своїх до нашого столу. Окрім обох господарів і Степана, прийшов ще другий син Іван, високий брунет пристійний літ 18, інтеліґентний, який покінчив в Тульчині 4 ґімн. в українській ґімназії, дві доні, одна яких літ 12, а друга менша, коло 10 літ. Засів ще з нами до столу чура пор. Ясеницького — Михась, молоденький жвавий хлопець.

По молитві, яку з повагою провадив хазяїн, взялися ми до вечері. Хазяїн почав угощати самогоном, самим первим, свого виробу. Сини обидва не пили!

При вечері хазяї почали нас випитувати про наші родини. Виявилось, що це якраз день імянин пор. Ясеницького, якому на імя було Евген. Сльози появилися на його очах, бо він залишив десь там в краю молоду жінку і синочка, котрого ще не бачив. Предчував сердега, що вже не сяде з рідними ніколи до св. Вечері. Згинув десь на Соловках. Сумно стало всім нам, а хазяйка наша таки здорово прослезилась. Навіть наш веселий Михась і цей зніяковів.

Нараз наш хазяїн встав і вийшов до другої хати. По хвилі вернувся і вніс у руках образ. Були це властиво в рамах середньої величини вимальовані слова із св. Письма: „Блаженні ізгнанії за правду, бо іх єсть Царство Небесне!" Образ цей вмістив наш добрий хазяїн на стіні, на почеснім місці над головою пор. Ясеницького. Сцена ця зробила на нас потрясаюче враження. Цей вчинок селянина зворушив нас до глибини душі!

Коли наші господарі підчас розмови довідалися, що в селі находиться мій рідний брат і дядько, звернулись до синів, щоби вони пішли відшукати їх і щоб зараз спровадили їх сюди. Сини забрали зі собою Михася і пішли.

І дійсно за короткий час вернули, а з ними враз мій брат, вуйко, сот. Носковський, пор. Бабій і хор. Гук. Вони вже були по вечері у своїх господарів, то прийшли поглянути на наші кватири і щоб враз з нами заколядувати. Господар наш почав всіх угощати. Пор. Ясеницький зложив з нас хор і ми завели наші коляди, які нашим господарам дуже подобалися, а далі ріжні стрілецькі та патріотичні пісні. В цих останніх допомагали нам наші господарі, що нас немало здивувало, тим більше, що і хазяйка наша теж брала в них участь. Господарям дуже подобались головно стрілецькі пісні, а пісонька, яка що тільки появилась, Купчинського „Ой, та зажурились" зворушила їх глибоко так, що ми її мусіли кілька разів повторювати. Господарі тепер набрали вже до нас повного довіря, бо передтим, як казав хазяїн, не були ще певні щодо нас, знаючи, що ми йдемо з Денікіном. Показалося, що господар знає цілого Шевченка, якого портрет враз з іншими заховав перед небажаними гістьми. Навіть одна з донечок деклямувала нам вірші з „Кобзаря"!

Так ми разом гуторили та співали і не стямились, як нам уже і північ минула.

Вже далеко поза північ ми розпрощалися та удалися на спочинок. Довго, набравши вражінь, не могли ми заснути, аж згодом солодкий сон взяв нас у свої мягкі обійми. На другий день наша хазяйка внесла нам гарне снідання і ми, покріпившись, пішли в церкву. День гарний, погідний — морозний.

Коли ми по церкві вернули домів, застали в хаті повний бенкет. То господарі угощали чурів, які на-

годилися у відвідини до нашого Михася. Розуміється, що і ми пристали до компанії.

Вечером цього дня були ми всі прошені до місцевого „батюшки“.

Батюшка „малорос“, але йому з Денікіном краще. Були в нього і дві гарні доні, до яких приступу завзято боронило двох богословів, які під звуки „ґітари“ вигопкувати всякі „падеспани“, гордо поглядаючи на нас, що ми чогось такого не втнемо. Тут забава не клеїлася і не можна було навіть порівнати до вчерашньої щиро-селянської забави. Коло півночі ми порозходились з якимось дивним несмаком домів.

Другого дня свят після Богослуження, була заряджена командою збірка цілого „Коша“. Стрілецтво почувало себе на загал добре, було задоволене і вдячне громадянству Слобідки, котре старалось як могло, бодай цими святами облекшити нашу тяжку долю. Томуто стрільці з жалем приняли вістку і наказ лагодитись на завтра в дальшу путь.

На св. Степана почався вже з ранку в селі рух. Це готовився „Кіш“ до вимаршу. Наш хазяїн рано поспрошував своїх вже знайомих старшин і справив нам гарне пращання. Так, що коли нам уже прийшла пора виходити з хати, то зі зворушенням пращали ми своїх любих добрих господарів, з котрими ми за цих 2 дні вспіли так зжитись, неначе би ми вже давно були добре знайомими — рідними. Це за ввесь час мого побуту на Великій Україні перша така гарна кватира. Здавалося, немовби чоловік другий раз від своєї рідні виходив на війну.

Я полишив свою стрілецьку знимку своїм хазяїнам на спомин. На дворі настала відлига і почав навіть падати дощ, що ще більше додавало жалю-туги.

І знов рушила довга валка возів, помежи які прямували піші відділи, в далеке незнане. Стрільці щоправда якось через дві доби віджили, набрали певних сил і запалу. Вони відчували, що хоч є вигнанцями серед чужого моря, що вони всетаки серед своїх братів.

Так почали ми снувати дальшу нитку страждань, які закінчилися звісною Кожухівською траґедією.

Початки артилєрії на Україні
(XIV-XVII ст.)

Подав *І. К.*

Перші вістки про існування артилєрії на Україні маємо зі Львова. В 1394 р. прийшли до Львова перші пушки і шість бочок пороху; привіз їх пушкар Зброжек на приказ Ягайла. Від того часу у Львові були постійно пушкарі, що мали нагляд над оборонними засобами міста, робили порох, направляли пушки і под. З ріжних родів пушок, що їх уживано у Львові, згадуються бомбарди або гуфниці, тарасниці і шротівниці. В 1468 р. засновано у Львові міську людвисарню тобто відливню пушок.

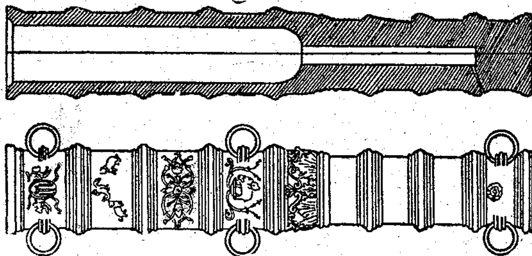
З кінця XV століття є дані про артилєрію в ріжних українських замках. Цифри є такі:

1471 р. у Винниці 1 пушка, в Чуднові 3 пушки, в Житомирі 4 пушки великі, 5 тарасниць;

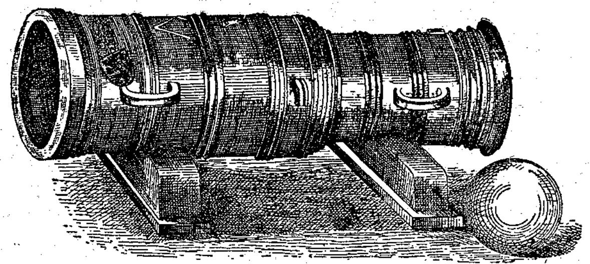
1494 р. в Камянці на Поділлі 11 пушок, а саме 1 велика тарасниця, 4 півтарасниці, 4 пушки менші від тарасниці, 2 півгуфниці (з них одна „на спосіб моздіра“), в Скалі 3 фоґлєри;

1495 р. у Львові у Високім замку 1 гуфниця, 1 півгуфниця, 1 тарасниця, 1 півтарасниця; в Глинянах 2 фоґлєри і крім них споваджені зі Львова — 1 гуфниця, 1 тарасниця, 9 фоґлєрів.

1497 р. в Перемишлі 2 півтарасниці, 2 моздірі, 1 менший моздір.

Візантійська бомбарда XV. ст.

Бомбарда XV. ст.

Наведені тут назви мають таке значіння:

Тарасниця (також тараниця з нім. Terrassbüchse) мала свою назву від того, що первісно служила до оборони мурів і що ставлено її на замкових блянках або тарасах. Тарасниці зпочатку були невеликого калібру; згодом уживано цеї назви для великих штук.

Півтарасниця пушка того самого типу, що тарасниця, але мабуть калібру о половину меншого.

Фоґлєр (або фоґляр, нім. Vögler, франц. veuglaire) — більш вироблена пушка, з рухомою порохівницею, себто коморою на порох.

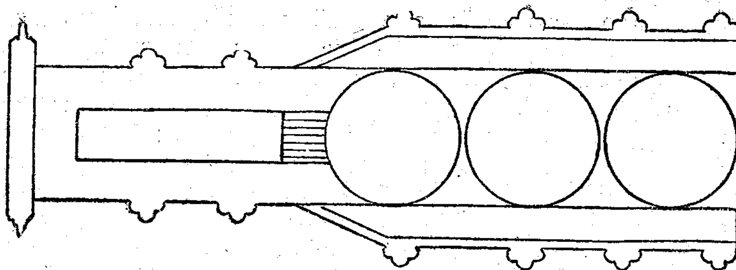
Гуфниця (нім. Haufnitz) — коротка пушка, ширшого калібру, служила до стріляння під більшим кутом нахилу, нпр. на ворога захованого за муром чи валами.

Півгуфниця мала мабуть вужче дуло як гуфниця.

В інших жерелах знаходимо ще такі назви:

Бомбарда — коротка пушка з широким дулом на великі кулі, служила до розбивання мурів; тому називано її теж „**бурячим ділом**“ або „**півбурячим**“, залежно від калібру; те саме значіння має **моздір**.

Шрубниця — пушка зложена з частин, котрі

Бомбарда (перекрій).

були разом зішрубовані; для відчищення і набивання її розкручувано.

Півшрубниця — шрубниця меншого калібру.

Харчівниця — рід пушки дотепер не вияснений.

Найдавніші пушки були дуже ріжнородних форм і калібрів. Кожний відливач пушок виливав довільні штуки, більше нераз звертав увагу на зверхній вигляд і розмір свого твору, як на практичну мету. Але згодом артилерія наближилася до дійсних потреб війська і людвісарі, користаючи з практичного досвіду, стали змагати до того, щоби виробити якісь сталі типи пушок. Кулі зпочатку були камяні.

Важним поступом в будові пушок було те, що по боках придано їм чопи: через те пушки могли тривкіше і певніше лежати в ложах, і можна було довільно підносити їх в гору чи спускати до долу, звертати в право чи в ліво при цілянні. Тоді вже був відомий квадрант і це облекшувало кермовання пушок.

При кінці XV в. прийнято всюди залізні виливані кулі на місце камяних. Ця важна зміна дала можність зменшити калібер пушок. Через те також зменшилася вага пушок, артилерія стала більш рухлива і поворотна. Пушки, котрих дотепер вживали найбільше на замкових мурах, можна було перевезти на колесах в поле; так повстали полеві гармати.

В описах українських замків з XVI в. можемо слідити цей постепенний хоч повільний поступ артилерії. Пушки старого типу з давніших часів ще не вийшли з уживання, але більшість їх є вже нова, уліпшена. Пушки, котрих описи маємо з 1552 року в Київі, Винниці, Острі, Мозирі, можна поділити на такі ґрупи:

1) „старі" пушки, без дати, є дуже короткі і широкі; довжину мають ледви 7 пядей (1·40 м.), калібер „на 2 пяді і 3 пальці" (к. 15 цм.).

2) пушки з 1505-1507 р., довгі на $9^1/_2$ до 14 пядей (1·90-2·80 м.), калібер 1 пядь і 3 пальці до 2 пядей (6-12 цм.)

3) пушки з 1524-1529 р., довгі на $12^1/_2$-$14^1/_2$ пядей (2·50-2·90 м.), калібер „гусяче яйце" (к. 5 цм).

4) пушки з 1532-1536 р., довгі на $9^1/_2$ - 11 пядей (1·90-2·20 м.), калібер „качаче яйце" (4-5 цм.).

Наглядно видно, що пушки прибирають чимраз менший калібер: від широких дул 15 цм. в промірі до вузких на 4-5 цм. Рівночасно з тим пушки видовжуються: від первісної довжини $1^1/_2$ метра доходять до 3 м. (хоч є і виїмки, — короткі пушки о малім калібрі). Кулі до старих пушок є ще камяні, до нових залізні, обивані оловом.

Нові пушки не уявляють з себе таких ріжнородних типів, як давні, тому також не мають стільки назв, що перше.

Діло це спижева пушка; дільце — пушка менших розмірів.

Серпентини — залізні пушки довгі 8-$9^1/_2$ пядей (1·60-1·90), калібру голубячого або гусячого яйця (2-5 цм.); назва пішла від крученої форми чи може від прикрас у виді вужів.

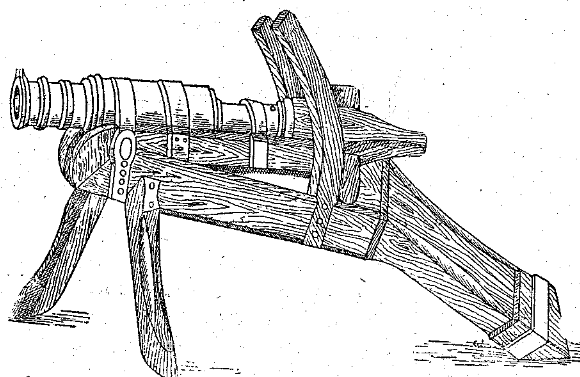
Сокіл або фалькон — се полева пушка калібру 10 цм.

Фальконет — також пушка з меншим калібром біля 7 цм.

Деколи згадуються ще пушки з назвами соловій калібру біля 18 цм. і нотшлянґа калібру 13 цм.

На українських землях не було тоді (окрім Львова) значніших гарматних робітень; тодішні пушки в значній части були роблені у Вильні, в державній людвисарні, і звідтам привожено їх до нас.

Стан артилерії в українських землях в половині XVI ст. є такий:

Тарасниця XV. ст.

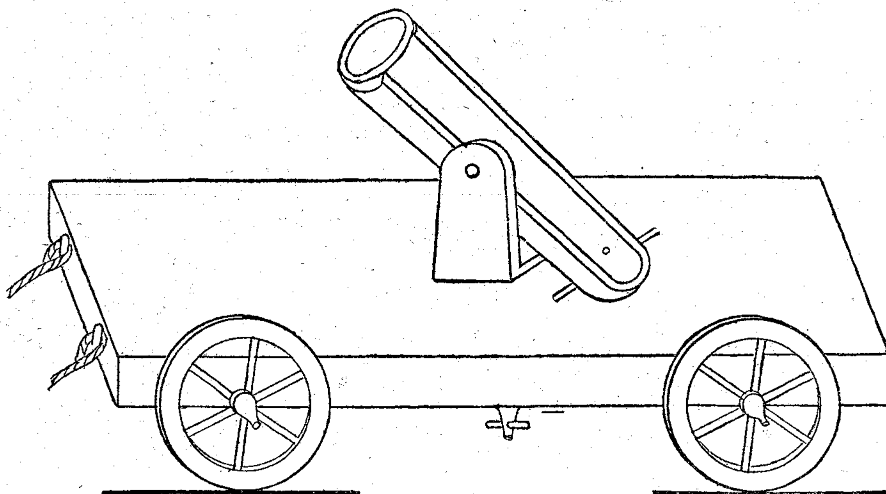
Львів 1537 р.: 1 тарасниця, округла, довга, 3 грані тарасниці, а 1 шрубниця або діло, 1 гуфниця, 1 діло, 2 дільця; 1558 р.: 4 великі діла, 3 бурячі діла, 1 менше діло; 1570 р.: 8 діл.

Володимир 1545 р.: 2 серпентини, 1 діло.

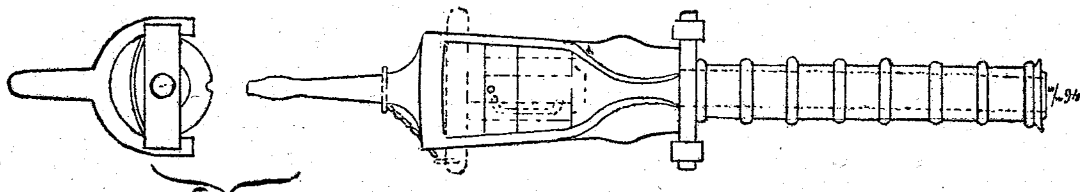
Луцьк 1545 р.: 10 діл і ділець, між ними 3 польові; 1552 р.: 10 діл, 1 дільце.

Кремянець 1545 р.: 1 діло, 4 соколи, 2 моздірі, 22 фальконети; 1552 р.: 14 діл.

Винниця 1545 р.: 2 дільця; 1552 р.: 3 діла.

Гуфниця.

Фоґлер.

Брацлав 1545 р.: 2 діла великі, 2 діла польові; 1551 р. ці пушки забрали Татари.

Житомир 1545-1572 рр.: 1 дільце лите, 3 серпентини залізні.

Овруч 1545 р.: 5 серпентин.

Мозир 1552 р.: 5 діл, 2 серпентини.

Київ 1552 р.: 14 діл нових з 1506-1529 рр., 4 діла старі, 11 серпентин.

Канів 1552 р.: 1 діло, 2 дільця спижеві, 1 дільце залізне, 3 серпентини.

Черкаси 1552 р.: 4 діла, 3 серпентини.

Остер 1552 р.: 4 діла, 2 серпентини.

Для перехования полевих пушок служили цекгаузи тобто арсенали, нпр. у Львові і Києві. Це були звичайні шопи, покриті добрим дахом. Але головні державні артилерійські склади були в столицях в Кракові і Вильні. Звідтам в потребі перевожено пушки й на Україну.

Артилерія біля 1550 р.:

1. Шарфмеца, к. 34·5 цм.
2. Василиск, „ 20·1 „
3. Співачка, „ 18·4 „
4. Соловій, „ 17·9 „
5. Картавна, „ 15·7 „
6. Нотшлянґа, „ 13·6 „
7. Серпентина, 11·4 „
8. Фалькон (сокіл) „ 10·4 „
9. Чверт-серпентина „ 8·5 „
10. Фальконет, 7·2 „
11. Серпентинета 5·0 „

Так у поході на Молдаву 1497 р. було 15 шрубниць, 2 півшрубниці, 2 тарасниці, 1 буряче діло, 3 півбурячі діла, 14 гуфниць, 2 харчівниці. Ці пушки по війні лишилися у львівськім арсеналі.

Якісь пушки були в битві з Татарами 1512 р. під Лопушною в Галичині. В поході на Волохів 1531 р. було 15 гармат і 3 вози з амуніцією; ці гармати брали участь у битві під Обертином. В поході під Рогатином 1436 було 6 полевих пушок.

Докладніший опис артилерії маємо з походу на Молдаву 1538 р. З Кракова ішли такі пушки: 2 солові, 4 нотшлянґи, 4 фальконі. Пушки везено на великих возах, запряжених по 8 коней, — фальконі по два на однім возі, інші поодиноко. Ложа везено окремо в 3 і 6 коней. У Львові прилучилося 30 пушок, котрі везено разом з ложами на возах, запряжених в 3, 6 і 8 коней; один моздір мав під собою 18 коней. На інших підводах були кізли, шнури, всяке знаряддя, залізні і камяні кулі, порох, прикритий від дощу воловими скірами. При гарматі було 14 пушкарів, теслі, ковалі, колодії, каменярі; везено теж млини до пороху. Весь табор артилерії для 38 пушок мав 78 возів в 381 коней.

В 1552 р. в поході до Брацлава везено з Кракова 4 більші фальконети, ваги по 16 сотнарів кожний, і 6 менших по 12 сотнарів. При них були ложа, переди і всяке знаряддя: шуфлі, стемплі, кулі, порох, дальше козел, на котрім піднімали пушки, дві пари мосяжних бльоків зі шнуром 400 сяжнів, 2 ліварі до підношення осей, залізні ланцюхи, знаряддя до шанців, — рискалі, сокири, мотики і ін. Було теж шатро для пушкарів, котрих було 5 і помічників 5. Коней було 74 з 36 фірманами. Наводимо ці подробиці, що дозволяють зорієнтуватися у тодішній орґанізації артилерії.

З другої половини XVI століття і першої половини XVII маємо небогато жерел до історії артилерії на Україні, — був це час занепаду українських замків — оборонні засоби не збільшилися, а зменшилися. Вказують на це цифри із люстрації придніпрянських замків 1622 р.: Київ 12 діл і 9 серпентин; Житомир 1 діло; Біла Церква 3 спижові діла, 2 залізні діла, 1 моздір; Богуслав 1 дільце; Корсунь 1 діло; Черкаси 6 діл і 2 серпентини; Чигирин 3 діла; Остер 3 діла. В західніх замках стан артилерії був кращий, але докладніших цифр не знаємо.

Дещо поправилась артилерія в 1630-1640 роках. В 1637 р. установлено в Польщі окремий податок на утримання артилерії (т. зв. нову кварту) і установлено уряд постійного „старшого“ над гарматою, розпочато будову нових арсеналів, заведено нові типи пушок. Скористали з цього і українські землі. В 1640 р. в 8 арсеналах польської держави було 325 пушок, з цього на Україні 81 пушка, а саме:

Львів — 6 чвертькартавнів, 6 октав, 24 полевих реґіментових діл.

Бар — 4 колюбрини, 2 бастардові колюбрини, 8 реґіментових полевих діл.

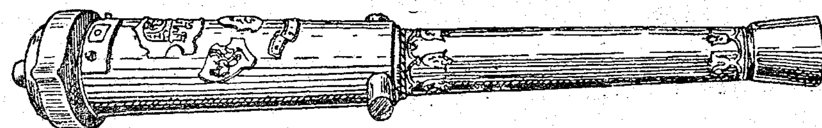
Камянець — 2 колюбрини, 2 бастардові колюмбрини, 15 фальконетів, 7 петрієрів

Кодак — 1 бастардова колюбрина, 4 реґіментові полеві.

Подані тут нові типи пушок мають таке значіння:

К о л ь о б р и н а (у нас звичайно „колюбрина“) звалась довга пушка більшого калібру, до 21 цм.

Б а с т а р д о в а к о л ь о б р и н а, це менша кольобрина, калібру коло 10 цм.

Пушка з 1529 р. відлита у Львові Бартосом Вайзе.

Петрієра — пушка, з якої стріляли дутими стрільнами, ґранатами.

Чвертькартавна, пушка калібру понад 11·4 цм., була одною з відмін великої пушки, званої картавною.

Октава, це ще менший калібер картавни, 9 цм.

Реґіментові пушки, це малі полеві гарматки, — кожний полк (реґімент) мав такі пушки, звідси їх назва.

В цьому часі, в XVI і XVII століттях, розвивається вже окрема козацька артилерія, — займемося нею в окремій статті *).

Ґен. Осип Михайло Доброволя-Вітошинський

9 грудня 1931 р. помер у Львові ґенерал старої австрійської армії Осип Михайло Доброволя - Вітошинський.

Хоча Покійний не був ґенералом УГА чи УНР Армії, проте імя його загально відоме, бо записане якнайкраще на одній з перших сторінок історії УСС.

На початках світової війни, в зимовій карпатській кампанії 1914-1915 рр., Покійний командував 130. австрійською бриґадою, до якої належали й деякі відділи УСС. Молоді — мало, або й цілком не обізнані ще з вояцьким ділом — стрільці ставили тоді під його проводом перші кроки і завдяки своїй молодости, інтеліґенції та спритові вславились як найкращі стежники (патрулєри) в Карпатах. Та ні один з австрійських вищих старшин не зумів оцінити УСС-ів так, як цінив їх та дорожив ними пок. ґен. Вітошинський, якого прозивали стрільці „наш дзядзьо". І дійсно — як найліпшиий дідуньо про своїх внуків, дбав він про них, стараючись по змозі облекшити їм, часом незавидну вояцьку долю — щоб не витрачували даром надійних сил, та щоб стрілецька добра слава марно не пропала.

Зимова кампанія в Карпатах закінчилася для стрілецтва гомінкою перемогою на горі Маківці, а історія цього славного бою звязана також з іменем покійного ґенерала, ще залишиться повсякчасно в памяти колишніх товаришів зброї, „старої войни", УСС.

Ґен. Вітошинський помер у 74 р. життя. Похорони відбулися 11. XII. на Личаківський цвинтар при співучасти найближчих знайомих, гуртка б. УСС. та хору під орудою рад. Купчинського.

---

*) Література: Tohlke W., Geschichte der gesammten Feuerwaffen, 1911; Górski A., Historja artylerji polskiej, 1902; Badecki K., Średniowieczne ludwisarstwo lwowskie, 1921; Badecki K., Ludwisarstwo lwowskie za Zygmunta I, 1921.

Памятник на братській могилі вояків Соборної України, поставлений дня 14 жовтня в Кремянці на могилках при монастирі.

„Дзядзьо“

(Памяти ґен. Вітошинського. — Написав *Роман Купчинський*).

Грабовець 1915 року. Маленьке гірське село налите вщерть військом: у кожній хаті чета, або команда частини. В школі команда бриґади. Там і командант ґенерал Вітошинський, „дзядзьо“, як його називали Усусуси.

„Дзядзьо“ вийшов на село. В старій вояцькій „мантлі“, в пімнятій шапці, з палицею в руках. Шкандибає отак що дня, заглядає в кожний кут, питає про це та про те. Не як грізний командант, пан життя і смерти тисячок сірих вояків, а як добрий господар, що відповідає за цілість і долю порученого господарства

— А як там коні? — питає обозників.

— Здорові, пане ґенерал, брикають!

— Богу дякувати. Доглядайте їх добре, щоб була поміч, як підемо вперед.

— Та ми, пане ґенерал, доглядаємо, але от учора вівса не „вифасували“.

— Ов!? — дивується ґенерал. — А то чому? Чекайте, я вже це полагоджу! — і записує собі в книжечку.

А там ось, біля кухні якийсь крик. Хлопці відказують, що недобре мясо дістали.

— А я вам що пораджу! — борониться куховар. — Яке дістав, таке даю.

„Дзядзьо“ підходить ближче.

— Що там такого?

Всі станули на „позір“ і ані пари з уст.

— Кажіть, що сталося? — питає першого з краю.

— Пане ґенерал, голошу слухняно, мясо недобре!

— Недобре, кажете. Ну, спробую. Кухар! А дайте-но мені покушати!

Старається вкусити шматок, але мясо як підошва, не на старі зуби ґенерала.

— Стара бестія — сміється „дзядзьо“, але ви, хлопці, маєте молоді зуби, то дасьте раду.

— Та… ми зїмо, пане ґенерал, але…

— Ну-ну, я вже там скажу.

І хлопці вже знають, що напевно скаже.

Це так що дня. Але нині, то мав пригоду зовсім небуденну.

Вийшов собі як звичайно на село, паличкою підпирається, люльку покурює і шкандибає собі.

Напроти нього „ляндштурмак“. Теж з паличкою і теж люльку покурює.

— Слава Ісусу Христу!

— Слава на віки!

Не пізнав, чи не знав ще ґенерала. Видно звідкись прийшов, бо в 130 бриґаді всі знали „дзядзя“.

— Не маєте, камрате, вогню? Набив люльку, а сірника нема.

Ґенерал витягнув сірники і подав воякові.

Поставали, розговорилися.

— Ну, як же там война? — питає ґенерал.

— А щоб вона під землю запалася. Десь пани не мають роботи, тай войни їм захочується.

— Ей, чи то думаєте пани тому винні?!

— А хтож? Пани та й ще ті Українці.

— Українці!?— дивується ґенерал. А тож по якому?

— Бо через тих Українців так довго война. Я вам, камрате, зараз то виложу: Кожний нарід має своїх Українців. Москаль своїх, наш своїх, Німець своїх, Француз своїх, от через них ціла біда. Вони добровільно пішли на войну, а то молоде, жінки не має, дітей не зіставило, то йому щей овшім. Легко такому воювати. Але нам, от як би вам і мені, до хрону нам тої войни. Я, вважаєте, камрате, маю пятеро дітей і жінку. Якби так мене в „плін“ залапали, то тікаю до дому і — конець войні.

— Ей, не гризіться. Война вічно не буде. От ще через зиму перетягне тай годі.

— Говоріть ви своє. То вам і мені її не треба. Але ґенерали і ті Українці, то їм тільки в то грай — аби як найдовше.

— А відки ви знаєте, що ґенералам так дуже хочеться войни?

— Ой, не говоріть. А їм що за біда! Повбираються в золото, наїдяться, напються, а ти, хлопе, ганяй по лісах та по дебрах, як той дикий звір. Заробляй їм на медалі та на „штерни…“ кажу вам, нема правди на світі…

Був би ще далі викладав свої погляди на війну і військову суспільність, якби не припадок.

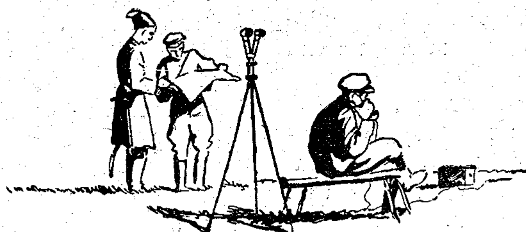
Чогось у бриґаді треба було ґенерала. Адютант вибіг шукати за ним і застав „дзядзя“ на розмові з „ляндштурмаком“.

— Пане ґенерал, прошу слухняно прийти зараз до команди.

— Зараз, зараз. Тільки ще запитаю цього вояка…

Ніхто не знає, що старий ґенерал хотів спитати, чи що хотів відповісти. Бо коли звернувся знову до „ляндштурмака“, по ньому вже і слід застиг.

Треба признати, швидко полапався, а ще швидше рішився.

Моя поїздка в Петроград з комісією для виміни полонених

Написав: *Микола Алиськевич, б. сот. У. Г. А.*

I

Австрійський уряд зібрав в квітні 1918 р. комісію для виміни полонених в Росії. Комісія ця складалася з 56 членів, здебільша старшин, поменше лікарів, кількох залізничих урядовців і помічників Червоного Хреста. Головою комісії був назначений ґен. Крейчі, його шефом інт. Рабль, із старшин половина штабових, половиа молодших; з Українців належало нас двох: я і ст. урядовець залізничий п. Кобринський, однак останній не відїхав. Комісія мала бути в Росії приблизно $1^1/_2$ року. Приготовання до виїзду тревали майже місяць. Кожний із приділених членів дістав вивінування в три парі цивільного одягу, плащ, футро, білля, постіль і по дві парі військового однострою. Щодо платні, мав кожний із старшин попри звичайну місячну платню як окремий додаток по 100 карб. денно, чури подібне вивінування і по 35 карб. денно. Не знаючи тодішних російських відносин, кожний справив собі як найкращі і найелеґантніші одяги, тай у подорож вибрався в ковнірці, манкетах і краватці.

Перед самим відїздом вручив мені п. Струтинський переписку проф. Яґіча у Відні з просьбою передати її проф. Шахматовові, а Митрополит Шептицький письма для петроградських гр. католиків. Як остаточний речинець виїзду назначено день 14. мая, для мене нетерплячо вижиданий вже хочби ізза того, що цікавий був я побачити російський світ, його столицю Петроград, а дальше пізнати правління большевиків, про яких кружляли як найріжнородніші чутки. Всі ми одяглися в цивільні одяги, а військові однострої і зброю попакували в куферки. Поїзд наш складався з реставраційного, двох спальних і кількох III. кл. возів, решта товарових, повних військових одягів для полонених, аптичних медикаментів, особових і тягарових самоходів. Одна сепаратка III. кл. була вщерть заложена деревляними скринями, повними австрійських, німецьких і російських грошей. Вона була під опікою одного поручника Буковинця. Тим поїздом мали ми їхати до Пскова, де був тоді большевицько - німецький фронт, а тут пересістися уже в російський поїзд, який наш уряд замовив був у большевицької влади. —

В назначений день опустили ми о 2-ій год. по пол. Віденський північний двірець і виїхали в напрямі Кракова. На стації Границя опустили ми австрійську область і вїхали в бувшу російську, тоді вже в польську під окупацією німецьких військ. Цікавий побачити околицю, сів я при вікні і весь час оглядав простір, який наш поспішний поїзд немилосерно прорізував по 50 клм. на годину, здержуючися лише на більших стаціях, щоби набрати води. Околиці Границя-Ченстохова були ще доволі ріжноманітні, поперетинані горбками і лісами. Зате почавши від Ченстохови по Варшаву одноманітні рівні пісковини, порослі час до часу скупими вільховими і сосновими лісами. Села убогі, сумні, хати всі деревляні без найменшої принади. Такими пустарами мчався наш поїзд аж по Варшаву. Коло полудня надніс нас наш поїзд у Варшаву. А що ми мали 5 годин часу, кожний вийшов в місто оглядати столицю Польщі.

По Відневі робила Варшава враження малого міста. Легка орієнтація ізза ріжнородности камяниць і вулиць. Тоді був всюди лад, бо панували там Німці, гроші кружляли польські марки німецького видання. Що нам відразу впало в очі по виході з Віденського двірця, це повні склепи печива, ба навіть булок і масляних роґальків, масла, меду, а в каварнях навіть кава і какао на молоці, що для Віденців було на цей час хіба нездійснимою мрією. І це все за доволі дешевий гріш. Побачивши такі „рарітеси“, мої товариші без ріжниці ранґ замість оглядати місто Понятовського, Бельведер і інші цікаві речі, вихіснували весь 5 годинний час на закупки печива, мішанини, медів, німецьких папіросів і циґар, та чимскорше засіли у возах свої місця, щоби розвеселити свою виголоднілу віденську душу масляними роґальками і свіжим хлібцем з маслом та медом.

О 5-тій год. виїхали ми дальше в напрямі Вільна. Ще година-дві їзди пустими пісками, почім коло Ґродна починається вже гарніша околиця, земля плодовитша зближена до чорнозему; пречудна околиця Вільна переходить звільна в мочароваті рівнини порослі виключно вільшиною, а на них розложилося серед вічних мрак над рікою Двиною місто Двинськ.

Коли ми минули Двинськ, почали всі непокоїтися тим, що в Пскові мали розлучитися з вигідним віденським поїздом а пересістися в большевицький. Ми побоювалися, чи загалом большевики пришлють нам якийнебудь поїзд. По чуткам їзда большевицькою областю була доволі невигідною і небезпечною, бо товариші спинювали поїзд на будьякім місці для „провірки“ документів, яка звичайно кінчилася конфіскатою всіх річей, преціозів, годинників і гроша. На всякий випадок наш поручник „командант“ пачок з грішми приладив на приказ ґен. Крейчого спору пачку банкнотів як головний спільний за всіх документ для товаришів.

Згодом наш поїзд доволікся до Пскова. На превелику нашу несподіванку ждав вже там нас гарно дібраний большевицький поїзд з вигідними чистими І. кл. курієрськими возами. Наша пересідка і перевантаження річей тревало до рана. Над раном минули ми спокійно фронт і відси ніс нас вигідно і скоро большевицький поїзд через Луґу в Петроград. Обійшлося без перевірки документів і загалом без ніяких ненадійних зупинок. Підпетроградські околиці більше чим нудні. Мочароваті, торфоваті, мрячні, без сонця, ба й славне „Царское Село“ нічим від інших не виріжнялося. Кожний двірець був повний „русских дядьків“, одягнених в червоні рубахи, які заїдали „сѣмочки“ і приґравали на гармошках.

II

Ми добилися щасливо в столицю і осідок комуністичної влади. Висіли з поїзду і почали вивантажувати наші річи. Хоч був уже травень, застали ми

Старшини 6. бриґади У. Г. А. на кватирі у священика. Хажин, пов. Бердичів. Листопад 1919 р.

тут велику студінь. Не бачив я там сонішного дня за весь чав мого 4 недільного побуту. З двірця переїхали ми в готель „Анґлєтер“, де переходово і пристановилися. Випочавши, зійшлися ми разом в їдальні на обід. Тепер ми мали малу несподіванку: обід складався з голого борщу, кусочка мяса без бульби, без хліба і без якоїбудь ярини лиш з малим корнішоном, потім чорна кава з мініатюрною грудочкою цукру і це все в ціні по 125 карб. від особи (у Відні мимо голоду коштував найліпший обід 10 кор., себто 5 карб., у Київі добірний обід 15 карб. !) А ми мали денно по 100 карб ! Тому ґенерал визначив нам зараз по 150 карб. денно Власник готелю, з походження Анґлієць, оправдувався за лихий обід і високу ціну, мовляв — у нас тепер голод, що, зрештою, побувши тут довше, пізнаєте. Кожний з нас взявся до припасів, набутих у Варшаві, але й ті скоро минулися.

Слідуючого дня вислав ґенерал двох підпоручників, які мали зголосити наш приїзд у большевицьких властей. Вся наша команда перенеслася до данського консуляту при вул. Серґієвській, а ми мали приміститися по приватних мешканнях. Зараз зраня почав приділювати ґен. Крейчі по двох старшин (одного старшого і одного молодшого) до кожного ґуберніяльного міста, призначивши кожній партії відповідну суму гроша і одягів для полонених. Штаб команди і відділ Червоного Хреста остали в Петрограді при данськім консуляті, мене приділено до розвідчого бюра при штабі на місяць. Я старався, щоби мене приділено до Омска або до Томска, щоби побачити ще й Азію, одначе ґенерал заявив мені, що я призначений міністерством як розвідчий старшина і маю лишитися в Петрограді.

На другий день пішов я шукати приватної кімнати. Зачав від найближчої вулиці коло консуляту — Мохової. Вийшов коло 10. год. пер. пол. Всюди, куди лиш зайшов, застав двері зачинені; я не знав, чим се пояснити. Але і на вулицях руху ніякого не було. Згодом довідався я, що в Петрограді встають щойно мешканці коло 12. год. в пол., тому я перестав пошукування і пішов на обід (тепер мали ми вже харчівню при данськім консуляті, але теж скупеньку: обід складався із зупи, куска мяса або риби і чорної кави). По полудні найшов я кімнату за 200 карб. в місяць у лікаря д-ра Р. при ул. Моховій ч. 5. в сусідстві консуляту. Я зараз туди перенісся. У того самого лікаря винаняли другу кімнату два інші мої товариші. Моя кватира нагадувала мені мимохіть Достоєвського „Вину і кару“, де згадує він теж про ул. Мохову ч. 3.

Заняття моє при штабі тревало від 9-тої год. рано до 1-ої поп. Пополудне мав я свобідне, моє заняття було робити витяги з російських часописів відносно орґанізації війська і зросту влади та перекладати на німецьку мову. Все це раз на три неділі перевозили наші курієри разом з іншими письмами до МВ у Відень.

Зараз пополудні вийшов я на місто, щоби доручи-

Старшини IV. куріня 5. сокальської бриґади. Війтівці біля Проскурова. Червень 1919. (Цей підпис помилково попав під знимку в ч. XII. „Літ. Ч. К.“ за 1931 р. ст. 5, яка в дійсности представляє „Стацийну команду УГА в Жмеринці. XI. 1919 р.“ Просимо цю помилку справити).

ти повірену мені переписку, а рівночасно пізнати осідок бувших російських царів.

Перейшовши Сергієвську вулицю, вихожу над Неву, повільну якусь, непривітну велич-ріку, ще більше непривітности додає їй „Шлісельбург" чи „Петропавловская крѣпость", символ влади бувших Романовичів, а для нас знана із смерти Павла Полуботка. І чи лише його одного з Українців? — Здалека чудово представляється: високі недоступні мури, з високою вежою по середині, хоронені довкруги Невою; з одної сторони глядить прямо в вічи „Зимовій палаті" — резиденції бувших царів. Зимова Палата це понура, темно-червона триповерхова будівля. В заді палати розложилося т. зв. „марсове поле", великий чотирокутник — місце страчень большевицьких винних і невинних жертв, за царів площа військових парад. Минувши Зимову Палату входиться на чудовий міст на Неві, а за ним в ряд будинків російської Академії Наук. — Колись був президентом цеї Академії гетьман Кирило Розумовський, а внесповна 100 літ пізніше працював тут як художник наш поет Тарас Шевченко.

Там розшукував я мешкання проф. Шахматова. На подвірю стрінув чи не сторожа. Питаю за адресатом. Вказує на мешкання; заходжу, дзвоню до дверий — ніхто не відзивається, другий раз — те саме. Мов завмерлий дім. Вертаю до сторожа і питаю, чи дома нікого нема?

Певно будуть — каже — лиш побоюються відчинити. А ви хто такий і з яким ділом?

Виясню йому.

Позвольте зі мною, сказав, зближився до дверий і тричі застукав, подаючи рівночасно своє імя. Тепер відчинилися двері і явилася стара сива жінка. Я подав, що являюся з письмом від проф. Яґіча з Відня, на що старушка повеселіла і попросила мене до хати. Я зауважив, що входові двері були заложені шафою з книжками.

— Даруйте — каже, що вас відразу не впустила, але у нас тепер часи розбоїв і нападів в білий день, тому ми нікого не впускаємо або дуже обережно. Жаль, що професора ви не застали, бувби дуже радий вашим відвідинам, але виїхав саме в Астрахань. По цім зачала питатися про життя в Австрії, подаючи, що радо виїхалиби геть, як то вже грубі тисячі населення Петрограду зробили.

Перекинувшися ще кількома словами попращався я, щоби віднайти церкву св. Катерини — осідок гр. католицького священика. Справили мене на Невський проспект. Годі мені його описати, зрештою вигляд його здається кожному з описів відомий. Нам Европейцям Заходу тяжко уявити собі вигляд велитня-вулиці, бо ми привязані до вихісновування кожної міліметрової частинки землі. На таку розлогість простору могли собі дозволити хіба одні Росіяни. Це одна пряма широчезна смуга, поперерізувана час до часу водними каналами Неви. Обіруч проспекту пречудні і ріжнородні будівлі, переплітані час до часу церквами і костелами з їх подивуґідними вежами. Будівлі не тісно звязані з собою, а майже кожна в деревах і садах. Тут і рух був кольосальний, хоча, як казали Петроградці, не до порівнання з передвоєнним. Одним кінцем прилягає проспект до Неви попри Зимову Палату — відки дальше простягнувся вид на Ладожський канал, виконаний козаками Полуботка, а другим до ринку. Кінчиться по правій руці величезним квадратовим одноповерховим будинком в роді краківських суконниць. В партері порозміщувані склепи з найріжнороднішими річами; це найдешевше в Петрограді покупне місце; але тепер було воно майже пусте, бо поза каву, кавіор, нитки, чоколяду, лихі сорти мануфактури, рибу, папіроси і часописи нічо більше не має. На загал всі склепи в місті були порожні, виставові шиби побиті, а попід ними виставали бувші ґенерали і вищі царські урядовці і впрошувалися з продажю часописів і папіросів. Ринок теж пустий, а одинокими його товарами були оселедці й риба.

Церква св. Катерини стоїть по середині проспекту. Заховуючи велику обережність впровадив мене оден зі слуг до адресата гр. кат. священика, якому я доручив письма митр. Шептицького. Адресат радий мені, почав жалуватися на большевицькі часи і подивляв мене, що я відважуюся так „провокуючо" зодягнений (я був в чорній маринарковій одежі!) ходити по вулицях. Цеж нині, казав — прямо визов і певна смерть! В розмові довідався я, що в Петрограді було тоді около 300 гр. кат. душ. —

Збентежений осторогою мого священика, не хотів я більше нікуди ходити, хоча столиця Росії аж манила мене своєю красою, тимбільше, що легко там орієнтуватися завдяки довгим і прямим вулицям. Я вернув домів і зайшов на балачку до свого хазяїна д-ра Р. Цей рівнож порадив мені змінити мій одяг на ґімнастьорку, фуражку і старші сподні, коли хочу безпечно по вулицях ходити; а найкраще нині нікуди на світ не показуватися, коли думаю цілий домів вернутися. Мали ми вправді при собі документи підписані Троцьким, зі змістом „член иностранной дипльоматической міссіи", однак для матрозів чи Китайців, чи наших таки полонених Мадярів ніякий документ не мав значіння. Тут зазначу, що сили і довірені відділи большевицької залоги в Петрограді складалися головно із трьох наведених родів перемішаних також Лотишами. Начальником столичної залоги мав бути бувший вахмайстер мадярських гузарів. Цей мав щоденно тратити на марсовім полі десятки "буржуїв", між ними нерідко і полонених старшин.

Мій хазяїн, видно передше не з убогих, бо мав мешкання 5 кімнатне, гарно уладжене і богато уладжену прийомну канцелярію, тепер голодував на добре. Рідню свою вислав для безпеки життя на провінцію, а сам живився: рано чаєм з бульбою, на обід печеною бульбою, вечером чорною кавою з кусочком цукру на прикуску. А що він не робив цього зі скупости, переконалися ми небавком, коли минулися наші хліби закуплені у Варшаві і ми почувши голод розбивалися даром по місті шукаючи будьякої поживи. Поза чоколядою і один одинокий раз швайцарським сиром та рибою нічого іншого купити не було можна. Всякий довіз харчів із сіл устав головно ізза большевицьких рабунків. Населення дуже голодувало, тому й не диво, що в маю 1918 р. число його змаліло до 200 000. Всі утікали куди могли: бідніші на села, засібніші за границю. А в самім Петрограді гуляли пяні матрози та Мадяри, мордуючи в білий день спокійних прохожих, винних хіба в тім, що мали ліпший одяг або ніжніший вигляд.

Кілька днів пізніше був я свідком ось якої звірської сцени: переодягнений за „рабочого", вийшов я на Літейний проспект. А була саме тоді — як тямлю — неділя. Надїхав трамваєвий віз і спинився коло одного із перестанків. Підходить пяний матроз і на силу хоче втиснутися внутр воза; кондуктор здержує його оправдуючися недостачею місця, ба й дій-

сно віз був переповнений. На це матроз „сейчас місце найдьотся“, витяг з воза першого „буржуя“ і в млівіч відрубав йому шаблею голову зі словами „пашла сволоч за Мікалаєм“. Ця сцена не дозволила мені дальше пускатися в місто, чим скоріше вернув я домів.

Саме на час мого побуту припали т. з. „білі ночі“. Довго не міг я до них призвичаїтися. Тоді то нема ріжниці між днем а нічю, серед ночі можна мов у білий день вигідно читати, а для спання заслонюється вікна сукняними заслонами, які окремо до цього приладжені не пропускають світла. Життя на вулицях зачинається коло 11. год. в ночі, через що й все місто спить до 12-ої год. в пол.

Поза виходом до канцелярії і назад домів, ми нікуди не показувалися, а весь час просиджували тепер на гутірці або читанні часописів. З часом почав наш хазяїн пропонувати нам купно його поодиноких річей, видно фінансові средства у нього вичерпалися. Продавав нам дорогі російські футра по 500 карб., але ніхто з нас не хотів використовувати тяжкого положення, а помагав йому як міг.

Одного дня почули ми цікаву новину. Коли ми прийшли в канцелярію нашого штабу, побачили там одного отамана і поручника, які були вислані нашою комісією в Омск для виміни полонених, а тепер вернули без річей і гроша. Ось що вони нам розказували: коли доїздили до Омска, всіли на однім з двірців 4 полонені Мадяри, які заявили, що є висланниками мадярського комітету полонених і повідомляють, що полонені не думають вертати до Австрії і гинути на італійськім фронті. Вони зажадали притім під загрозою полонення від обох старшин видачі грошей і одягів призначених для полонених. А що Мадяри були сконцентровані в Омску і Томску і всі були збольшевичені і добре зорґанізовані, не могли наші відпоручники їм опиратися, тому добровільно вручили комітетові кілька скринь банкнотів і кілька возів одягів, а самі вернули в Петроград. Подібні випадки траплялися від тепер частіше. Загалом заходи нашої комісії скінчилися на нічім, бо не було ніякої еґзекутиви для переведення виміни полонених, хоч наші заступники по ґуберніяльних містах працювали аж до розпаду Австрії. —

III

Зараз по нашім прибуттю до Петрограду зголосилася була до нашої комісії ґрафиня Кінска, яку російські власти конфінували були ще в 1914 р. А вона мабуть була споріднена з Габсбурґами, тому ґенерал йшов їй на руку, чим міг. Вона забажала вернути у Відень, з цею нагодою злучив наш штаб і висилку курієра до Австрії і приділив мене до цеї поїздки. Я радо згодився і з кінцем червня 1918 р. одержав я дипльоматичний пас большевицької влади підписаний Троцьким та з великою втіхою опустив комуністичний рай. —

Яка судьба припала цілій комісії, не знаю; в 1926 р. стрінув я одного із її членів, бувшого хорунжого Поляка, який подав мені, що по страшних муках і дійсній Одисеї чудом дістався в 1922 р. домів; решта будьто пристала до большевицького війська, будьто розбилася куди хто міг. З полонених Австрійців не змогла комісія зібрати ані одного транспорту.

Три зустрічі з професором Академії Ґенштабу Ґен. Полковн. Юнаковим

Написав: *Всеволод Петрів*, Ґенштабу Ґен. Хорунжий

Перша, це давно, — дуже давно, ще тоді, коли молодим старшиною ґвардії довелося проходити високу военну освіту в далекому, холодному, непривітному Петербурзі.

Були то часи перелому, часи боротьби нових поглядів, які після поразок і бур війни 1905 року, після хвиль першої революції, стреміли пробити шлях межи спорохнявілою бюрократією, вивести старшин Ґенштабу з канцелярії в поле, від нежиттєвих формул і комбінацій до життя.

Ґрупа молодих тоді та живих і енерґійних професорів стреміла викреслити з постійного вжитку російський глузливий вірш про військове керування.:

„Харашо всьо на бумаґе,
Но забилі про оврагі,
А по нім хадіть!“

(Добре все на папері, лише забули про яри, по яким ходити).

Погідний ранок... холодний... північний. Весело форкають коні й стрункий полковник з продовгастим серіозним обличчам, твердим голосом каже: „Поручнику, ось на тих буграх...“ й з коротких різблених слів пливуть образи того неістнуючого ворога, який ось там, куди вказує рука кермуючого ґрупою, виявляється порохом, шумом, окремими верхівцями, стрілами.

Схилившись до кінської гриви, летиш, щоби нашвидку, поки ще немає „обстрілу“, зробити кроки, віддати накази, а за тобою при боці все та же постать, як влита в кульбаці, чвалує вільно з цілою ґрупою. Ось так день за днем, а часом й нічю цілі тижні в полі, в полі...

...Роки ...праця ...війна ... нова грізна революція ...боротьба свідома за своє ...звільнення зі служби, бо не хотів присягати на вірність чужому. Ось йдеш по вулицях Києва ...на вулиці випадкова зустріч... ...така же струнка постать, але розумне обличча в зморщках, посивіле волосся, а втомлені очі дивляться по старому твердо.

Коротка розмова, як і що:

— „Ну, це все пусте, а працювати хочете та будете?“

Знову під знайомим керовництвом зі знайомими ясними наказами й щирим відношенням до справи: „Доведеться читати протоколи російською мовою, бо богато ще не знає нашої; будь ласка починайте не інакше як словами: переклад з українського, хай це буде для всіх постійним мементо, про те, що треба знання мови відновити.“

— — — — — — — — — — — —

Тяжкі часи недолі ...облога від всіх ...боротьба проти всіх... й хороби в обложеному клаптику ще

„своєї землі." — Чужі гармати довкруги гудуть... у своїх набоїв немає. Небезпека смертна чотирокутника смерти.

Вузенькими, засміченими сходами піднимається на той час Военний Міністр України до урядовця III кляси, звати його на відвічальну службу: Начальника Штабу Головної Команди Військ Всеї України.

Втомлене, ох як втомлене обличча, знайоме, але все в зморщках, лише очі дивляться знайомо твердо, з почуттям знання та переконання.

Ні менту хитань... навіть не згода, а лише заява про готовість виконати наказ. Й знову співпраця з учителем, якого з півречення розумієш.

Все дальше гук гармат й вже гудуть вони над Дніпром й лише хороби, на які немає ліків, женуть армію Всеї України, як лист осінний вітер по полях своєї — не своєї землі.

Умер Микола Леонтієвич, але не вмруть його думки, його чини, спогади про нього.

Христос Раждається

(З денника підх. УГА *Степана Венгриновича*).

Нині Святий Вечір. Нині в моїм краю будуть коляди — співи по селах лунати. Нині засядуть до вечері...

А я сиджу в зимній — нетопленій хаті, пальці заціпеніли, олівця не годен держати...

Вчера випив каву на снідання, а вечером знову приніс хлопець кави, купив хліба і так.., а сьогодня на вечерю вже нема за що хліба купити.

Вчера ходив під ворота, заглядав у хати та нігде не хотіли приняти на ніч... готовились люди на свята, мастили хати, пекли булки, а я глядів на свіжий хліб на столі, та встидався жебрати...

Вийшов з хати, боявся, щоб воля не ослабла й уста не вимовили: дайте кавалок хліба... бо від раня нічого в устах не мав...

Люди, люди! Це не люди тут живуть, а якісь Мадяри... без серця — без чуття...

Це здається вперше я так про свій Нарід говорю. Любив його — ідеалізував, прийшов тут терпіти за нього, та бачу — не варт він того.

Не про всіх говорю, бо й тут, у цій подільській ґуберній стрічав одиниці щирі — гостинні, які нас — засланців, у хату приймали... та стрічав так рідко — на пальцях можна числити. А інші... знають тільки: дай солі, дай керасіни (нафти)!

Ти терпи, за нього бийся, а він буде з печі приглядатись і коли ранений будеш тягнутись за своїми, він тоді злізе з печі й обрабує тебе... Твоїх коней у стайню не пустить, своїм „лошадям" кине їсти, а твого так коротко привяже з боку, щоб не дай Бог не дістав писком і не забрав його коням стеблину...

А як твій кінь голоден обгризе з голоду стріху, то зараз прийде питатись: „Де живе командір батерії..." щоб заплатив...

Лічниці повні хорих Галичан на тиф, а ніхто — ніколи не бачив, щоб зайшла яка милосерна сестра, або жінка з фляшкою молока чи куском хліба... Правду сказав сотн. Станимир на похоронах нашого полк. команданта, що „Сестри милосерні... але лиш для здорових..."

Сумний образ України. Всі села заражені тифом, бувають села, що ні одної хати нема, де не булоб слабости.

А наша армія... Тягнуться вози — за возами, коната сухі — самі кости, шерсть облізла, бо майже кожний кінь має пархи, а на возах затулені в лахи їдуть наші мароди...

Ґрупа старшин Сірої Дивізії і Галичани, реконвалесценти в шпиталі у Вадовичах.

Коні під кожним горбом стають, починається „вйокання" й бичовання... так тягнуть коната з усієї сили порожний віз в гору...

Порожний, — бо нема вже нічого на них, нема цих міхів соли — муки, цих пак зі сірниками, нічого вже не осталось з того майна, яке перевезли через Збруч на Україну.

Як банда циганів-жебраків виглядає наша армія... не дармо хтось крикнув за нами: „О, їдуть Лазарі!"

І куди ми їдемо? На полудне — до Одеси...

Попереду втікає Денікін з рештками... за ним тягнемо ми, за нами повстанці Тютюника — Шепеля... займають місточка

без бою... граблять Жидів... а за ними большевики ...от, і похід армій на Вкраїні...

Може ще й наші західні сусіди злакомляться на цю землю, текучу медом і молоком...

Вчера бачив нашого корпусного команданта ґенер. Кравса. Стояв на дворі в хлопському кожусі, в цілім селі не могли ні одної хати найти, де міг би спочити... всі заражені.

Стояв і глядів на похід своїх військ..., які колись під його проводом били ворога на заході, били большевиків, до Київа зайшли.., а нині... один обоз — один шпиталь пересувався попри нього... Що він думав, коли ці обідранці пересувались перед його очима? Чи може, що з цих обідранців ще створить велику армію, яка під його кермою вдруге світ задивує?..

* * *

Недавно (1 чи 2.І.) поховали ми сотн. Бранднера, команданта нашого артілерійського полку.

Помер на тиф, як тисячі інших.

Попереду їхала батерія з чотирьох пушок, на останній пушці везли великий дубовий хрест. Труну поклали на ляфету пятої тяжкої пушки (Langrohr-у), яку тягло вісім коней, за труною провадили його коня.

Батерія їхала мовчки — позір. Команданти з витягненими шаблями.

На цвинтарі били сальви з пушок.

Якраз був ярмарок у містечку (Красне), похід посувався ринком... між товпою... це в останнє здається показали ми, що ми ще військо.

Тихо — спокійно. Ніхто не плакав. Ні одної сльозини, мама — тато — рідня далеко... рідний його брат, сотник, також хорий на тиф...

* * *

Я змерз. Скинув куртку, натягнув кожух.

Що хвилини встаю з крісла — ходжу по кімнаті, тру руки, та виминаю кроками сінник на підлозі — своє ліжко.

Все мені на думці: Сьогодня свята вечера. Сьогодня Різдвяна Ніч.

Писав лист до хати й просив у ньому, щоб при вечері згадали мене, що думкою я буду зі своїми коханими вечеряти. Просив сестру, щоб шопку на пяніні поставила, щоб по вечері заграла... а я відси — з далека буду прислухуватись музиці...

Ні, не сумний я, та й не веселий. Такий собі холодний як і моя кімната...

В ухах звенять слова: „Нашій ґенерації судилось лиш вимерти, на наших кістках повстане нове життя для мойого народу“.

* * *

Пізно вечером.

Ходив до хати, де сплять підстаршини й мій хлопець. Старенька жінка й дитина... більш нікого. Надійшов час вечеряти. Принесла сіна... постелила на столі... поставила миску куті й таріль пирогів зі сливками... просить сідати до вечері.

Ми посідали. Командант батерії, я, ще один хорунжий Вовчик... вкінці й мій чура, та їли всі разом з одної миски...

От, і наша вечеря... дякувати старушці, а то булиб голодні лягали спати.

Відвідав людей. Хотів поговорити — розвеселити. Стояли коло печі в шкільній клясі, грілися та згадували Святий Вечір у дома — в Галичині.

По хатах не можуть піти, бо раз, що всюди тиф, а друге... не приймають. .

Сплять у школі. На вечерю зварив їм кухар кави, от і все. Хліба нема, бо віз з кіньми, який віз муку для батерії, забрала банда цивільних хлопців, таки на сто кроків від батерії.

З поїздки до Вадович

Написав: *Богдан Кабарівський.*

Виконуючи доручення, дане мені Виділом філії „Тов. Охорони воєнних могил“ в Кракові, опинився я одного мрячного падолистового ранку в Вадовичах.

Вадовичі, — мале, чисте місточко, злегка дїткнене західноевропейською культурою.

Вузлова стація, повітовий осередок, постій ґарнізону, — а звязане з тим, — кілька поверхових урядових та шкільних будинків, два три костели та два великі цвинтарі.

І саме ті кладовища стали ціллю моєї подорожі. — Приїхав я не до живих а до мертвих, — віддати їм свою честь, а для згаданого тов. зібрати інформації.

Пять тисяч запалих могил, — це воєнне кладовище у Вадовичах. — Львина частина їх належить до квіту нашої нації.

Вийш вши тільки поза мійську торговицю, видно вже в віддалі одного кільометра ліворуч гостинця великий поверховий будинок-касарню, оточений мов вінком чорним бараком (тепер стайнями), а праворуч на плоскому вершку горбка купку дерев серед великої огородженої кільчастими дротами площі.—Там ціль нашої поїздки.

Я станув на головній стежці, яка веде від брами невеликого курганця, на якому стоїть звичайний, деревляний, близько триметровий хрест. — На хресті „ґодло“ і напись, що пол. червоний хрест опікується отсими воїнами з „1914-1918“ р.

Тільки і слави остало по них.

Ціле кладовище представляє собою великий прямокутник (приблизно 300 × 150 м.). В середині кільканацять дерев (це те місце, де находився ще передвоєнний цвинтар). Всі головні доріжки, які хрестуються в центрі, перетинають кладовище на чотири рівні части. — Могилки вишикувані простими рядами на право і ліво від головної стежки.

Кілька перших рядів має залізні малі хрестики, — на інших денеде держиться ще деревляний недогнилий хрест. Лучається і кілька камяних гробівців. — Це там, де родини віднайшли своїх кревняків та вшанували їх память. — Таблички на старих деревляних хрестах заховалися, але написів майже не можна від-

читати. Зрештою їх обмаль. — Зате кожний ряд має табличку, на якій виразно вибиті числа його гробів. — Після тих табличок і спису похованих можна докладно відшукати кожного померлого.

У мене в руках такіже списи*); кожний помершнй крім дати уродження і смерти та назви своєї боєвої частини має ще зазначене число гробу.

Віднаходжу гріб 3533, де спочиває Микола Гінкевич, 17-літний український вояк і складаю на його гробі дрібну китицю квітів. — Біля нього лежить Іван Криклевич, 18-літний вояк з Коломиї і далі сотки і тисячі такихже, як він.

Мимоволі звертаюся зором туди на другий бік гостинця, до тих чорних гнилих бараків, в яких колись догорювали ті молоді серця, снажені тифусовою горячкою, тугою та журбою за рідною землею, та добивані безправством неволі.

Старшини Сірої Дивізії і УГА., реконвалесценти в шпиталі у Вадовичах 1919 р.

Гинув там народ як мухи, а тими, що здужали ще робити, будовано хідники у місті та виконувано інші роботи.

Як гинули тут люди, нехай посвідчить тільки перший ліпший зимовий день 1920 р., в якому записувано по 10 до 12 мерців. — От візьмім 27-мий день лютого 1920 р.

Померли: Ілько Загалюк, 3 п. укр., підпоручник Гр. Овсієнко, Михайло Норичко, військова поліція Львів, Андрій Пендрак, Іван Копистенський, 1 бриґ, Теодор Гірний, 2 корпус, а біля них 16-літний Василь Навроцький (укр. армія, полк не поданий).

Вадовичі це місто в давній т. зв. „Західній Галичині". — Стояв там перед війною австрійський ґарнізон, в часі війни утворено військовий шпиталь і табор для полонених. Шпиталь і табор достарчали мерців і звідси повстало велике кладовище. Хоронили там людий із ріжних армій; — находимо там і Москалів і Татар, і Італійців і Болгар, — а найбільше Українців.

До першого падолиста 1918 р. поховано там 2324 вояків, з чого 420 української народности, з австр. і рос. армії.

*) Списи похованих находяться тепер у „Заряді дорогами" в Вадовичах, та у Воєвідстві в Кракові. — З тих списів зареєструвала наша філія усіх погибших Українців.

Після 1 падолиста 1918 р. продовжується таж сама історія. Поляки поміщують там у бараках 15 тисяч полонених і інтернованих Українців. — Зразу Галицької Армії, а потім Армії У. Н. Р.*)

Після 1 падолиста 1918 р. умерло в таборі і поховано на кладовищі та втягнено до книг 1086 Українців на загальне число 2221, в склад якого то числа входять зновуж крім нас, большевики, Денікінці, Литовці і Білорусини.

Так отже, як бачимо, 25 відсотків того кладовища належить до нас.

Інші народи, головно Італійці та Німці, або позабирали своїх воїнів у рідну землю, — або поставили їм гарні памятники, — ми, — нашою півторатисячною еміґрацією, яка згинула у вадовицьких таборах, зовсім не опікуємося.

Ледви цього року спромоглася філія в Кракові на висилку відпоручника.

Чи вина тут філії? — В ніякій мірі. — Тут вина громадянства, яке такими двома великими кладовищами наших визвольних змагань, якими є Вадовичі та Домбє (оба під опікою нашої філії) — так мало займається.

Тому подаємо отсею дорогою ще раз до відома загалу, що в нас находяться точні списки похованих, що кожний громадянин, чи громадянка може найти тлінні останки свойого найближчого кревняка, чи знайомого. Може перевезти його у рідні сторони, або зложити даток в Товаристві Охорони воєнних могил, яке всіми воєнними гробами рівно раде заопікуватися,щоби лише булифонди.

Наша філія, як писали ми вже в „Літописі Ч. Калини.", стремить усіми силами до здвигнення памятника для померших на Домбю. Та всього удалося нам зібрати до тепер за чотири роки нашої діяльности не цілих 2.000 зл.

Відкіляж взяти грошей, на припровадження до порядку 1500 могил у Вадовичах, як поставити там спільний памятник? — Чи тих 1500 Українців, які там спочивають, чи ідея, за яку вони гинули, чи наш таки престіж не варті там величавого памятника?

Звідси і зазив наш до громадянства усього краю, — головно до тих одиниць і родин, які знають, або бодай догадуються, що їх свояки згинули на Домбю, чи у Вадовичах.

Тому кличемо до цілого краю, до всіх Українців: Складайте і шліть жертви*), а ми будемо кожночасно проголошувати списки жертводавців та здавати справу з переведеної праці у пресі. —

*) Для інформації подаю ще, що перших вояків Армії У. Н. Р. поховано там щойно 15/III 1920 р., — а всіх їх поховано там всього 17. В маю 1920 р. табор розвязано, бо більше вже не хоронено на тому кладовищі, — то є дальших списків не має.

*) Жертви слати на адресу: Тов. Просвіта в Кракові, вул. Ягайлонська ч. 10/III (для Охорони могил), або О. Проф. Хрущ П. вул. Вісьльно, ч. 11.

Коротка історія 9 гарматного полку УГА.

Написав: *Володимир Марак.*

Первісною назвою 9. г. п., ще в Галичині, була „Артилерійська ґрупа сот. Біркенава." Цей сотник нею проводив і від нього вона дістала назву.

Ґрупа складалася з чотирох батерій, а батерія з чотирох гармат.

В часі боїв за Львів „Арт. ґрупа сот. Біркенава" стояла на фронті в районі Кристинополя аж до пер шого відвороту У. Г. А. Підчас відвороту відступала ґрупа з боєм аж в район Копичинці-Чортків.

Підчас офензиви У. Г. А. під командою ґен. Грекова наступила в ґрупі реорґанізація. І так, відлучено від ґрупи дві батерії до іншої ґрупи, а натомість прилучено дві гал. батерії*) з гусятинського відтинку, який держав фронт над Збручем проти большевиків під командою полк. Шандрука. Для улекшення достави набоїв, зорґанізовано при ґрупі муніційну валку під кмдою чет. Мих. Колодницького. Харчі побирала ґрупа з харчівні IV. Белзької бриґади та підлягала їй оперативно та адміністративно. Стан людей в ґрупі складався з людей ріжних повітів, переважно з Сокальців, яким безперечно належиться назва „боєві хлопці." Число людей в ґрупі сягало до 300 мужа, до 370 коней і 16 гармат.

Підчас офензиви ґен. Грекова визначилася ґрупа великою діяльністю в боях, як це взагалі треба всій гарматі У. Г. А признати. Про це широко розносилася слава, а навіть ворог признав її велику вартість та самі гарматчики чванилися в пісні, що:

Це ані піхота, ані кавалєрія,
Але це наша славна артилєрія.

Найбільше визначився тоді і пізніше на Вел. Україні кмдт 1. батерії пор. Бабій з Гусятинщини, який звичайно в наступі випереджував все піхоту і заїхавши ворогові на зади пражив по нім аж дрантя летіло. Так було під Грималовом, Тернополем і в богато інших місцях. Таким маневром робив він велику прислугу піхоті, яка тоді підходила вже на готову „кашу."

В другім відступі робила ґрупа відворот також з боєм від Бродів аж до Гусятина, куди перейшла в полудне 16. липня 1919 р. на Вел. Україну і того ж самого дня мала ще бій над Збручем, який був для неї останнім боєм з періоду боротьби другого відвороту У. Г. А.

На Великій Україні.

Після переходу за Збруч, відходила ґрупа в напрямі Камянця Под. Коло місцевости Черче завернула в напрямі Балин, Дунаївці і в с. Журжівці зупинилась на відпочинок. Там стояла постоєм від 22. VII. до 31. VII. 1919 р.

По безнастанних і тяжких походах умучена ґрупа зупинилася тут на відпочинок і притім почала знову переорґанізовуватися. Зорґанізовано харчеву валку і ліквідатуру при ґрупі, доповнено старшинський склад, а саму ґрупу переіменовано на „9. гарматний полк." Крім того збільшено для гарматчиків заслуженину, а для старшин ґажу.

*) батерію хор. Грицкевича і бат. хор. Мартюка.

Підчас постою приїхав полк. Микитка з представником наддніпрянської Армії*) до полку і виголосив промову, в якій представив гарматчикам тодішне положення У. Г. А. і оголосив новий похід на Київ. При кінці промови взивав гарматчиків до витревалости і карности та пожелав полкові доброго успіху перед походом, який мав завести У. Г. А. через Київ-Одесу до утраченої вузчої батьківщини.

Не встигли перемучені гарматчики відпочати, як знова дістали приказ готовитися до нового походу. В полку рух. Обслуга коло гармат порається, ковалі кують коні, майстри направляють вози, а в телефонічній централі дзвінки і трубки та виклики телефоністів. В уяві гарматчиків знову крутий шлях і напасний ворог.

По десятидневнім відпочинку вирушив 9. г. п. в похід з Журжівки в напрямі на Бар, на більшовицький фронт. По кількаденнім поході стрінув 9. г. п. перший раз більшовиків під Жмеринкою. Невдовзі Жмеринка була взята і У. Г. А. посувалась далі вслід за більшовиками. Населення з великою радістю стрічало своїх братів Галичан та славило їх новоповставшою в той час піснею:

Ой іде, іде Петлюра, а з ним Галичане,
Аж тепер вже на Вкраїні комуни не стане...

Галицька Армія рука об руку з наддніпрянською Армією гнала більшовиків без впину. Побуджені великим ентузіязмом і увінчані авреолею геройських подвигів в нерівних боях за волю свойого народу під Львовом, ступали вперед замаєні блакитно-жовтими стягами українсько-галицькі полки.

З важніших боїв до заняття Києва, в яких 9. г. п. брав участь, були: бій під Жмеринкою, Калинівкою і під Києвом. 30. VIII. 1919 брав 9. г. п. участь в останнім наступі на самий Київ, а 31. VIII. 1919 мав щастя гостювати між визволеними Київлянами. Та на превеликий жаль не довго, тільки один день, який кожному, хто був тоді в Києві, останеться в памяти до смерти. Нічю прийшлося з Києва відступати перед Денікінцями. Хоч кожний відступаючий пращався з Києвом словами: „до побачення золотоверхий," проте не прийшлося вже більше У. Г. А. „зо славою" вступати вдруге до нього.

Після відвороту з Києва брав полк участь в бою під Сквирою з більшовицькою ґрупою Мішки Япончика, який перебивався з Одеси на Київ, і в бою під Трояновом коло Житоміра. В обох цих неудачних боях зазнав полк чимало лиха. Після переґруповання У. Г. А. в жовтні 1919 р. кинено 9. г. п. на денікінський фронт в район Животів-Липовець і віднято 3. батерію, яка виїхала до Проскурова. Тепер осталось в полку тільки три батерії. Пор. Бабія командировано з полку до повстанчої ґрупи от. Пятенка, звідки він відтак перейшов до бронепотягу „Галичина".

З фази боїв У. Г. А. на денікінському фронті брав полк участь в бою під Скибенем-Оратовом, Романовим Хутором і Кантилиною.

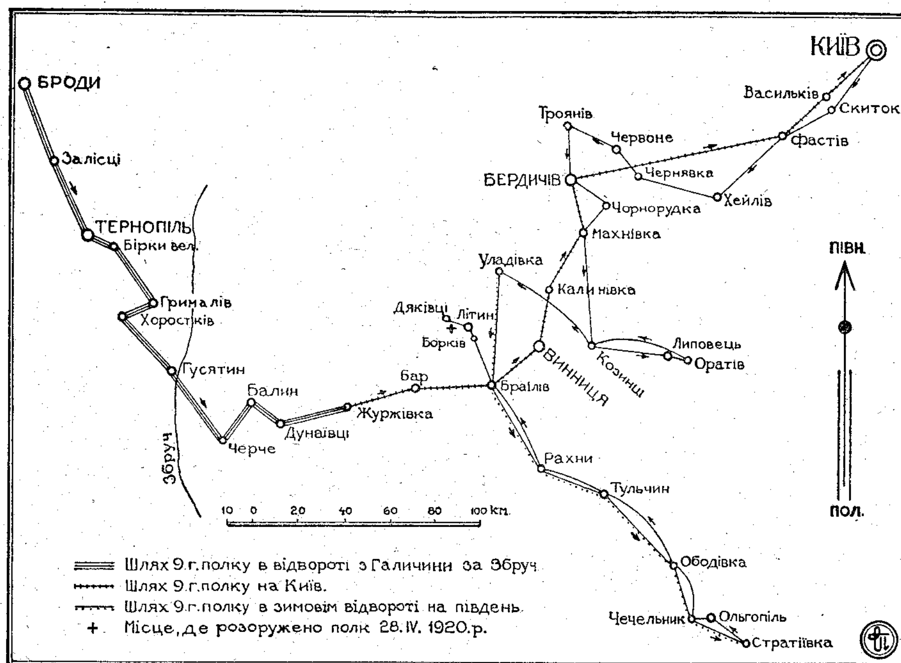
Великі осінні болота і дощі вілись тоді добре в шкіру кожного гарматчика 9. г. полку. Серед цих

*) Мабуть полк. Капустянський.

злиднів, в падолисті, заскочило 9. г. п. в районі Липівця завішення оружя між У. Г. А. і Денікінцями, яке було прольоґом до пізнішої угоди.

Злука з Денікіном.

Дня 6. IX. 1919 одержав 9. г. п. приказ з кмди IX. Бриґади, припинити боєву акцію проти Денікінців з причини завішення оружя між обома військами. Кілька днів пізніше наспіла до полку офіціяльна вість про угоду У. Г. А. з Денікіном. Після цеї угоди виїхав полк в напрямі Винниці і кватирував по дорозі кілька днів. Вкінці на власне прохання в Нач. Кмді одержав полк наказ виїхати на спочинок до с. Уладівки коло Хмельника. На місяць скорше був висланий туда з полку сот. Хомінський[1]), який на доручення Н. К. зорґанізував там скорострільну сотню. 22. XII. 1919. заваґонувався цілий полк на узкоколійній ст. Козинці і в кількох потягах переїхав до с. Уладівки, де сот. Хомінський приготовив для полку кватири і постарався про цілий запас кожухів, шапок та обуви на зиму.

Шляхи походу 9. гарматного полку.

На відпочинку в с. Уладівці поводилось полкові не зле. Гарматчики одержували обуву, кожухи, баранячі шапки та обильніші харчі. В селі була цукроварня, в якій служила ціла кольонія Поляків. З цеї цукроварні побирав полк для себе цукор. Гарматчики потішалися вічно, що одержуть від Денікіна поміч і підуть на Галичину. Одначе до самого Денікіна та його військ відносились з великою антипатією, як до ворогів України, Москалів.

На постою в Уладівці почав ширитися по полку пятнистий тиф і тоді захорів кмдт полку сот. Біркенав. Стан людей в полку щодня меншав. Щоб цьому запобігти, зорґанізовано в місци лічницю, якою опікувалася жінка сот. Хомінського і доходив місцевий лікар-Поляк[2]). Місцеві кольоністи-Поляки відносилися до гарматчиків дуже прихильно.

В околиці Хмельника гуляв повстанчий от. Шепель, але Галичан не чіпав, бо вони йому сприяли, а навіть 9. г. п. зносився з Шепелем*).

З Уладівки відійшла одна батерія під Бердичів, де пробула аж до відвороту на Одесу.

До полку Денікінці майже не навідувались. Раз тільки приїхав з Винниці денікінський полк. Волянський, інсп. артилерії і оглянувши гармати, відїхав того самого дня.

За весь час постою в Уладівці померло в полку до 10 процент людей.

Нараз почався відворот на Одесу і цілковитий упадок денікінської армії. Вона утікала на стрімголов перед большевиками, а за нею тягнулась, не знаючи що робити, У. Г. А.

23. XII. 1919. почав з Уладівки робити відворот 9. г. п. на Жмеринку. По дорозі в кожному селі умирало по кілька людей з полку. Не краще річ малася з кіньми. Майже більша часть коней паршивіла й почалась ширитися носатина.

Полк відступав все далі і далі на південь, а за ним повстанці отам. Шепеля.

З дня на день похід і похід без перестанку. Полк провадив заступник кмдта сот. Хомінський, який тільки завдяки спритному адютантові хор. Мартюкові давав собі раду у відвороті. В той час прийшлося пережити 9. г. п. як і цілій УГА. найстрашніші хвилі. Остра зима, заметіль, непробиті степові шляхи, засипані снігами і весь заражений тифом відступаючий полк. На день робив полк по 25 верств дороги. Обслуга коло коней та гармат складалась з хорих, або з безсильних виздоровців, які заразом обходили хорих своїх товаришів на возах. На возах тільки стогони, нарікання і нельоґічні визови горячкуючих тифозників. Св. Вечер і Різдво зустрічали гарматчики в с. Бортниках коло Тульчина на Поділлю. Селяне дуже радо приймали гарматчиків. Мимо того, що гарматчики були тифозні, дядьки не цурались їх. Брали хорих до хати на св. Вечеру і жалували бездольних своїх братів. На Різдво вранці прийшлось віділджати знов далі... Знов ладовання хорих на вози чи сани і вічно те саме — стогони та нарікання...

Тимчасом в дорозі доходили до полку слухи про зорґанізовання у Винниці Гал. Ревкому та про зірвання з Денікіном і угодові переговори з Червоними. Одначе офіціяльного нічого не було.

По дорозі прилучився до полку пор. Бабій з бро-

---

[1]) Сот. Хомінський, Придніпрянець, вступив до 9. г. п. під Бердичевом, ще в часі наступу на Київ. Тому, що не був гарматчиком, тільки кавалеристом рос. служби, не міг одержати посади старшини-гарматчика при 9. г. п. А що мав крім кавалерійського і скорострільний вишкіл, доручено йому зорґанізувати скорострільну сотню.

[2]) Полкового лікаря хор. Розенберґа вже не було при полку, бо відійшов до Винниці.

*) Адютант Шепеля приїзджав до кмди 9. г. п. „incognito“ в справі звязку от. Шепеля з 9. г. п.

непотягу „Галичина,“ який правдоподібно дістався в большевицький полон. Большевики посувались за У. Г. А., але сутичок уникали, хоч і не боялись її, бо вона тоді була вже майже зчетвертована тифом.

Злука з червоними.

На кінець по довгій і важкій мандрівці приїхав полк 14. І. 1920. до с. Стратіївки, коло Ольгополя на Поділлю. Тут прийшов до кмди полку наказ далі не їхати і наспіла офіціяльна вістка, що УГА. злучилась з червоними. Коли кмда полку одержала це звідомлення, то скликала всіх старшин на раду, якої результатом було не що інше, як тільки годитися покищо з тим, що є... Після наради старшин скликано на збори весь полк. На зборах оголосив сот. Хомінський про злуку У. Г. А. з червоними, а відтак промовляв пор. Бабій. Після зборів вийшли гарматчики дещо вдоволені, бо видавалося їм кращим бути в союзі з червоними, як з царськими поклонниками ідеї „єдіної і нєделімої Россії“.

З часом почав здобувати собі в полку популярність пор. Бабій, знаний в полку, як добрий і старий вояк, був досить люблений між старшинами й гарматчиками. Користаючи з того і з браку фахового кмдта в полку, бо сот. Хомінський, як кавалерист, не надавався на такого, — був пор. Бабій першим кандидатом на кмдта полку.

Одначе сот. Камінський покищо заступав далі неприсутного сот. Біркенава*) і усунення його з заступства наступило аж пізніше.

Почались нові переміни в полку. Полк дістав цілі томи приказів і розпоряджень від большевиків. Титули знесено, ввійшло в ужиття „товариш“, „тризуби“ з шапок долів, не вільно співати „Ще не вмерла Україна“, а полк переіменовано на 2 гарм. дивізіон і наказано вивчити „Інтернаціонал“. Це викликало велике обурення і невдоволення між гарматчиками. Найболючіше вразило всіх те, що всіх старшин Наддніпрянців, яких було кількох у полку, наказано відіслати до Київа. Першому сот. Хомінському грозила ця небезпека. Одначе робота в полку велась не дуже то по большевицьки і на розпорядження червоних звертали дуже малу увагу. Навпаки, полк мав зносини з українськими повстанцями, як прим. з полк. Трутенком, який навіть кілька днів перебував у полку і роздумував над своїми плянами.

В селі населення уважало всіх Галичан за своїх приятелів і ніколи не мало про них переконання, як про червоних. Тимчасом полкові заносилось на довший постій в цьому селі. Між гарматчиками і населенням завязалась велика дружба і приязнь. Доходило до того, що хозяїн, в якого кватирував гарматчик, не пообідав ані не повечеряв без свойого кватиранта.

В березні перед роковинами Т. Шевченка згуртовано заходом старшин мішаний хор з місцевої молоді і гарматчиків під батутою зразу хор. Боцюрка, відтак дир. школи Андрієвського і улаштовано великий Шевченківський концерт. Вступне слово мав адютант хор. Мартюк. Про зміст вступного слова годі згадувати; досить, що дісталось наприкінці і Полякам, і чорносотенцям, і большевикам і взагалі всім ворогам Соборної України.

*) За ним і за хор. Осташевським, ліквідуючим полку, слід пропав був в той час. Вони виїхали з хорими в напрямі Одеси потягом ще перед відступом.

В Стратіївці простояв полк цілих два місяці. Богато тут померло гарматчиків 9 г. п., а між ними бл. п. хор. Єлиїв з Сокаля, в якого похоронах при співучасти полкового духовника о. Бриковича з Гусятинщини і місцевого священика з діяконом, узяло участь майже ціле село.

Інші тифозні видужували та вертали знову до служби. Хорі коні, з яких маса вигинуло в зимовім поході на пархи і носатину, лічилося при полку.

З часом почав полк приходити до себе. Батерії почали робити щодня вправи з гарматами. В льокалі місцевої школи, утворено полковий старшинський курс, на який учащали всі старшини і юнаки полку. Викладали: пор Бабій, пор. Годованець і хор. Мартюк. Крім того утворено школу для неграмотних, яку провадив і вчив учитель-юнак 9 г. п. Микола Колодницький.

Около 1. III. 1920 р. приїхав несподівано до полку сот. Біркенав та хор. Осташевський з Одеси, де перебували аж до заняття її большевиками.

Після двомісячного постою в Стратіївці виїхав полк 12. III. 1920 до поблизького містечка Ольгополя. Тут на приказ Гал. Ревкому приарештовано сот. Біркенава і хор. Осташевського й відставлено до революційного трибуналу в Балті, звідки про них чутка більше не доходила*).

На постою в Ольгополі приїздхав на інспекцію до 9. г. п. больш. комісар Порайко.

30. III. 1920. вирушив полк з Ольгополя в північно-західнім напрямку на польський фронт.

Похід на фронт тревав дві неділі. Великдень 1920 р. зустрічав полк в Людівці під Браїловом.

13. IV. 1920. прибув полк до с. Боркова під Літином і тут стояв постоєм та висилав звідсіля батерії на польський фронт, який був недалеко.

На постою в Боркові приїздхав до полку комісар Залізняк на збори, на яких вибрано кількох старшин і гарматчиків з рамени 9 г. п. на всеукраїнський зїзд до Київа**).

Зірвання з червоними

Ще в дорозі на фронт ходила по полку поговірка, що частини У. Г. А. які находилися на Херсонщині, зробили повстання проти червоних. Поговірки були ріжні. Одні говорили, що ґен. У. Г. А. Кравс повстав і гуляє зі своїми полками та наносить червоним великі страти під Одесою. Другі твердили, що ґен. Кравс заняв м. Одесу, злучився з наддніпрянськими повстанцями ґен. Омеляновича-Павленка й Тютюника і йде на північ. Одначе все це були вістки не офіціяльні. Рівнож ходили слухи про розстріляння ґен. У. Г. А. Ціріца і вивезення бувших начальних вождів

*) В Галичині довідався я від одного старшини 9 г. п., що сот. Біркенав вимотався і якимось чудом дістався на Чехословаччину, а хор. Осташевського розстріляно в Балті.

**) Досить інтересні були ті збори. Комісар Залізняк хотів конче, щоб між вибраними був якийсь його товариш, якого ніхто з полку не знав ані з видження, ані взагалі, та який в той час сидів десь в Київі. Річ ясна всі противилися цьому, а навіть кількох виступало проти комісаря Залізняка. Задля цього він дуже лютився і дальше домагався того, щоб вибрати його товариша. Проте всі заявили йому в вічі, що людини, якої ніхто не бачив і не знає в полку, не хочуть за післанця на всеукр. зїзд. На тім і скінчилось. Одначе в тиждень опісля, як виїхали делеґати з полку, прилучився „отой незнаний товариш“ до них, як делеґат 9. г. п. Його назначив просто Гал. Ревком у Вінниці за намовою коміс. Залізняка.

9. гарматній полк після реорґанізації в липні 1919 р. на Вел. Україні.									
Кмдт. полку . . .	сот. Біркенав	Харчевий стан			Пальна зброя			вози і кухні	
адютант	хор. Мартюк	старшин	підстаршин і гарматчиків	коней	гармат	скорострілів	крісів	возів	кухонь полевих
бул. відділ	бул. ст. дес. Лявб								
1. батерія	пор. Бабій								
2. батерія	пор. Сіві								
3. батерія	хор. Грицкевич								
4. батерія	чет. Юлійчук								
Муніційна валка . .	хор. Федорів								
Харчева валка . . .	чет. Колодницький								
Ліквідатура	хор. Осташевський								
Лікар	хор. Розенберґ								
Ветеринар	бул. Чорнопиский	16	280	370	16	1	270	130	6

У. Г. А. ґен. Тарнавського і ґен. Микитки до Київа. Це робило дуже болюче враження на всіх Галичан і збільшувало ненависть до червоних. Правдиві вісти про масові розстріли галицьких старшин віщували, що У. Г. А. не довго бути в союзі з червоними. І справді, невдовзі терпець урвався. Дня 24. IV. 1920 р. на постою в Борков виставлено в ночі полеві варти на всіх кінцях села; їх задачею було слідити, коли зі сторони Літина і Винниці дадуться чути стріли. Тоді мали негайно заалярмувати цілий полк, який цілу ніч був в поготівлю.

Десь коло 2. год. ночі з 24. IV на 25. IV. далися чути зі сторони Літина кулеметні і крісові вистріли. На цей знак заалярмовано весь полк, який невдовзі був вже готовий до походу.

25. IV. 1920, як стало тільки благословитися на світ, поодинокі команданти батерій зарядили збірки і оголосили гарматчикам в коротенькій, але палкій промові про зірвання У. Г. А. з червоними. Одушевлені цею вісткою гарматчики відспівали „Ще не вмерла Україна“ і, скидаючи під ноги червоні „кокарди“, зачіпляли натомість „тризуби“ на шапки. Невдовзі заметушилося і село. В селі зявився гонець від от. Шепеля, що вже гуляв попід Винницею і оголосив селянам повстання проти червоних. Селяни почали витягати з сховку зброю і готовитися до відходу в напрямі Жмеринки. Коло 7 год. ранку вирушив полк в напрямі Юзвин - Браїлів. За селом в спокійний ранок чути було зі всіх сторін крісові, кулеметні й гарматні стріли, що вказувало на загальне повстання всіх галицьких частин в тій околиці; вони в той час зводили сутичні бої з червоними.

Печатка Команди 9. гарматного полку.

По дорозі зупинився полк в с. Ріжки і чекав дальших диспозицій. В цьому селі прийшлося і заночувати та щойно 26. IV. вирушив полк на Браїлів.

Тимчасом кінний галицький полк полк. Аркаса вибив червоних коло Юзвина і заняв його.

Того дня приїхав полк під с. Людівку коло Браїлова і заняв становище під людівським лісом. Перед 9. г. п. стояв 9. піш. полк і повстанці от. Шепеля.

Зі сторони червоних, які були в Браїлові, були багато сильніші і значніші сили заосмотрені в броневики.

Метою тодішної II. Бриґади було заняти Жмеринку. Перед боєм прибув противникові на поміч цілий полк кінноти, що відступав вже перед військом от. Петлюри і Поляками.

Около 8 год. вечером почали большевики наступ і, зломивши праве крило, яке займали повстанці Шепеля, кинули свою кінноту в атаку.

Тут потерпіли галицькі частини дуже болючу поразку. Богато окружених Галичан згинуло під большевицькими шаблями. Повстанці Шепеля, обзнайомлені з околицею, кинулися в поблизькі ліси і тільки завдяки цьому виратувалися.

Великий гріх в цьому бою зробила команда 9. г. п. а зглядно команда 1. батерії 9. г. полку. Перед боєм порозходилися гарматчики по селі за харчами і наступ большевиків заскочив 1. батерію, яка мала становище під Людівкою, так неприготованою, що не віддала ні одного вистрілу на наступаючого ворога*).

*) Коло батерії оставався чет. Вояківський. Коли прийшлося відступати, не було кому коней запрягти, бо обслуга була поза батерією.

9. г. полк мусів відступати і то зпід носа ворожій кінноті, яка старалась перетяти йому дорогу через поля і забрати в полон. Одначе натрафила на якийсь незначний відділ галицьких піхотинців, яким вдалося відбити і спинити червоних кіннотчиків та втікти до відступаючого 9. г. п. Коливи не поблизькі ліси, які причинились богато до охорони гал. піхоти а також повстанців Шепеля, буливи большевики висікли всіх.

З 9. г. п. погиб тільки один гарматчик Янкель Ґріцман, Жид з Бродів, якого підчас утечі порубали ворожі кіннотчики під людівським лісом на шляху.

В дальшім селі остановився полк і одною батерією обстрілював шлях на Браїлів та спиняв ворожий наступ.

Коло 1. год. ночі бій притих і полк рушив назад до Ріжок, оставляючи тільки одну батерію на позиції.

Рано 27. IV. показалися під селом на горбах польські стежі, але до села вагалися ввійти. Становище було цілком безвихідне. З одного боку на 5 верств большевики, з другого на 3 верстви Поляки.

Команда полку для певного розслідження вислала одного старшину з кількома їздцями до с. Микулинець. Він невдовзі вернув і сповістив, що в селі ціла комедія . . . і українські і польські вояки ходять узброєні поміж себе і нічого одні другим не кажуть.

Після цього докладу полк рішився їхати до Микулинець. По дорозі зустрічався полк з польськими стежами, які оминали його і йшли своєю дорогою.

В Микулинцях застали ми вже те, що нас очікувало . . . За яких дві години зажадали Поляки, щоб Українці віддали набої, а з гарматами і зброєю їхали до с. Дяковець, упевняючи нас, що звідтіля підемо собі цілим полком зі зброєю і гарматами до війська от. Петлюри. Одначе зразу було видно, на що тут заноситься. Полк виїхав з гарматами з Микулинець, переночував в с. Літинці, а на другий день 28. IV. приїхав до с. Дяковець.

Тут показалася перед полком страшна картина, яка на все остане в памяти кожного Галичанина, що її бачив. На дяківських ланах стояли цілі валки обозів, гармати і роззброєні галицькі війська, окружені польськими скорострілами.

Це місце назвали гарматчики "Йосафатовою долиною". Тут заїхав 9. г. полк і з розпучливим болем віддав свою зброю. Річ ясна, що все оружжа віддавали гарматчики вже нездатним, попсутим, бо сподіваючися цього ще перед Дяківцями, кидали в воду замки від крісів і скорострілів та гармат. По більшій части роздали кріси дядькам, а пістолі ховали до кишені.

Місцеве населення з великим пригнобленням дивилося на цю нашу недолю.

З Дяковець вдалося цілому полкові вкупі з кількома фірами і кухнею вимкнутися з цеї „Йосафатової долини" і під проводом пор. Бабія лісами та манівцями крадькома дійшов полк аж до Збруча. Над Збручем під одним селом в долині, коло ліса, відбулося останнє пращання цілого товариства. Пор. Бабій зібрав всіх кругом себе, виголосив пращальне слово та при кінці привів всім присягу, що коли прийде слушний час, всі зібрані станут під прапор України. На пращання поцілувалися всі, а потім поділилися на партії і подались домів, хто куда . . . Сокальці на Тернопіль, Гуцули на Скалу, декотрі на Гусятин, а осиротілі старшини — Німці і Наддніпрянці — гарматчики подалися на Камянець Под. шукати притулку в от. Петлюри.

Від Видавництва

Минуло десять літ з того часу, як почала свою діяльність „Червона Калина". А почалася ця діяльність майже з нічого. З малих фінансових засобів, ще з меншою кількістю членів. Метою Видавництва було спершу випускати раз у рік Календар-Альманах, щоби тим способом, бодай у части, виповнити прогалину в збиранні памяток й документів із визвольних змагань. Й чимало було тих цінних памяток, які затрачувались між людьми. Записки, спомини, матеріяли, крім цього важливі події, що зберігалися ще в памяті учасників, які могли це все списати й відтворити. І це було найпекучішим завданням: зафіксувати, зберігти друком усі ті цінности, рятувати їх від заглади.

Та з часом виявилось, що намірів тих не в силі здійснити в тісних рямцях звичайного Календаря-Альманаха. Довелося поширювати діяльність. Видавництво стало видавати крім Календаря-Альманаха ще й книжки, а коли й цього було за мало, став виходити окремий журнал „Літопис Червоної Калини", присвячений головно мемуаристиці, для доповнення наміченого пляну. Всеж таки в перших початках, важко було підшукати відповідний зразок для видавництва, що малоби заспокоювати усіх читачів і членів зокрема. Поміж членами бували всякі: інтеліґенція, селяни, робітники; жіноцтво, мужчини й молодь. Не всякого могла цікавити лише історія. Були й такі, що бажали ріжноманітности й зміни, тож довелося в ряди-годи випускати дещо з белетристики, а навіть попадала іноді якась збірка поезій.

Вкінці таки виробились свої окремі читачі й постійні відборці книжки „Ч. К." і то якраз із ділянки історичної.

Видавництво стало розгортатися. З приростом членів, а тим самим і з приростом сталих покупців видань, стало поширювати цю ділянку. Останні роки були переломовими. Видано цілу низку поважних праць, які піднесли вартість видавництва в очах громадянства, являючись великим вкладом у наше культурне надбання, та справжньою цінністю для рідної історіоґрафії.

І зацікавлення вид. кооперативою помітно більшало з кожним роком, так що нині кількість членів доходить 2.000, а за останніх три місяці, якраз підчас теперішньої скрути прибуло їх до 600. Це небувале явище у нас. Рекордове осягнення як на наші умови. Причина тому двояка: раз — громадянство оцінюючи вагу установи, хоче її за всяку ціну піддержати, друге — постійні відборці книжки зрозуміли користь з членства, бо дістають цю книжку за половину ціни, як т. зв. товаровий зворот, якого не дає і не може дати ніяка інша кооператива.

На переломі нового року задумало видавництво перевести деяку зміну. В перших місяцях випускати-

ме поменше нових книжок, щоб тим способом дати членам полекшу в платностях, а всіх довжників притягнути до заплати давних боргів. Притому акція приєднування нових членів буде поширена, з метою оперти видавничу діяльність тільки на членах, для яких призначена буде книжка, а не на книгарнях, яким при перепродажі треба давати 40% опусту. На цій здоровій базі правдивої кооперативи опреться „Чер. Калина“, яка після приєднання потрібної кількости членів та стягнення боргів матиме не лише готівку до обороту та своїх сталих відборців книжки, але й тверду основу для дальшої розбудови.

Видання „Червоної Калини“ на протязі десятиліття

Адміністраційний р. 1922.

Ю. Шкрумеляк: Поїзд мерців вичерпане 2.000 »
В. Софронів: Бо війна війною » 2.000 »
С. Тобилевич: Рідні гості » 2.000 »
Є. Яворівський: »Серед куль і гранат« 2.000 »
»Сурма« Співаник » 10.000 »
За золотоверхий Київ » 2.000 »
Лев Лепкий: Сон Івасика » 1.000 »
Ноти:
I » 1.500 »
II » 1.500 »
III » 1.500 »
Укр. військо (діточі витинанки) » 15.000 »
»Самохотник« календарець » 3.000 »

Адміністраційний р. 1923.

Календар на 1924 р. » 6.000 »
Календарець » 7.000 »
Між молотом і ковалом » 3.000 »
Д. Дорошенко: »Про недавно минуле« I том » 3.000 »
» » II » » 3.000 »

Адміністраційний р. 1924.

Календар на 1925 8.000 »
Календарець » 4.000 »
Д. Дорошенко: »Мої спомини III т. » 3.000 »
» » IV » » 3.000 »
Ґен. Капустянський »Похід укр. армій на Київ-Одесу« ч. III. (сконфіск.) » 5.000 »

Адміністраційний р. 1925.

Календар на 1926 р. 8.000 »
Календарець » 4.000 »
Ф. Дудко: »Глум« 3.000 »
М. Голубець: »Історія Львова« 3.000 »

Адміністраційний р. 1926.

Календар на 1927. вичерпане 8.000 »
Календарець » 4.000 »
Я. Вільшенко: »Пригоди Цяпки Скоропада« 3.000 »
Богдан Лепкий: »Слота« 2.000 »
» » »От так собі« 3.000 »

Адміністраційний р. 1927.

Календар на 1928 8.000 »
Календарець 4.000 »
В. Софронів: »Грішник« 3.000 »
Халіда Едіб »В огні« 3.000 »
Богдан Лепкий: »Сотниківна« вичерпане 3.000 »

Адміністраційний р. 1928.

Календар на 1929 р. 10.000 »
Календарець » 4.000 »
Р. Купчинський: »Курилася доріженька« вич. 3.000 »
» « »Перед навалою« 3.000 »
Ґен. Петрів: »Спомини« I том 3.000 »
Ф. Дудко: »Чорторий« 3.000 »
» »Квіти й кров« 3.000 »
»Берестейський Мир« 3.000 »

Адміністраційний р. 1929.

Календар на 1930 р. 10.000 »
Календарець 4.000 »
Петрів: »Спомини« II том 3.000 »
Ф. Дудко: »На згарищах« 3.000 »
Др. Степан Шухевич: »Спомини« I том 3.000 »
» » » II » 3.000 »
» » » III » 3.000 »
» » » IV » 3.000 «
» » » V » 3.000 «
Ю. Шкрумеляк »Чета Крилатих« 4.000 «
Богдан Лепкий »Зірка« 3.000 «
Лопушанський »Перемога« I том 3.000 »
» » II » 3.000 »
М. Брилинський »Хресний вогонь« 3.000 »

Адміністраційний рік 1930.

Календар на 1931 р. 10.000 »
Календарець 3.000 »
Петрів: »Спомини« III том 3.000 »
М. Костів: »Джін-ґіс-хан гряде« 3.000 »
Др. С. Шухевич: »Видиш брате мій« 3.000 »
Др. Г. Кох: »Договір з Денікіном« 3.000 »
М. Галаган: »Спомини« I том 3.000 »
» « II » 3.000 »
» « III » 3.000 »
» » IV « 3.000 »
Мельник: »На чорній дорозі« 3.000 »
О. Степанівна: »На передодні великих подій« 3.000 »
Др. А. Чайківський: »Чорні рядки« 3.000 »
Др. Максимчук: »Кожухів« 3.000 »
Крезуб: »Партизани« I том 3.000 »
» » II » 3.000 »
Т. Масарик: »Світова Революція« I том 3.000 »
» » » II » 3.000 »

Адміністраційний р. 1931.

Календар-Альманах на 1932 р. 8.000 »
Календарець 4.000 »
О. Бабій: »Перші стежі« 3.000 »
Е. Чикаленко: »Щоденник« 3.000 »
І. Калічак: »Записки четаря« 3.000 »
В. Приходько: »Під сонцем Поділля« 3.000 »
Др. Кость Левицький: »Великий Зрив« 3.000 »
Ґен. Петрів: »Спомини« IV том 3.000 »
Леонтович: »Хроніка Гречок« 3.000 »
О. Олесь: »Кому повім печаль мою« (поез.) 1.200 »
В. Юрченко: »Шляхами на Соловки« 3.000 »
» »Пекло на землі« 3.000 »
» »З Соловецького пекла на волю« 3.000 »
І. Борщак: »Великий Мазепинець« 3.000 »

Стан Видавництва „Літопису Червоної Калини“

з дня 31 жовтня 1931.

Пересічні кошти друку одного числа:

Склад, друк і папір	зол. 1.000.—
Редакція і авторські гонорарі	» .300.—
Адміністрація і експедиція	» .150.—
Кліші	» .100.—
Оплата гуртом і порто переписки	» .100.—
Разом	зол. 1 650.—

Стан передплати:

До кінця1931 р. вирівнало повну передпл. 275 передплатників в краю і 36 заграницею.

Довжні за	IV квартал	1931.	510.	краєв.	по зол.	3.—	зол.	1530.—	і	2	загр. дол.	1.—
» »	III. і IV. »	»	210.	»	» »	6.—	»	1260.—	»	5	» »	5.—
» »	II. — IV. »	»	95.	»	» »	9.—	»	855.—	»	2	» »	3.—
» »	I. — IV. »	»	118.	»	» »	12.—	»	1416.—	»	10	» »	20.—
» »	IV. »	1930 і »										
» »	I. — IV. »	»	78.	»	» »	15.—	»	1170.—	»	5	» »	12.50
» »	III. і IV. »	» і »										
» »	I. — IV. »	»	79.	»	» »	18.	»	1422.—	»	4	» »	12.—
» »	II. — IV. »	» і »										
» »	I. — IV. »	»	52.	»	» »	21.—	»	1092.—	»	4	» »	14.—
» »	I. — IV. »	» і »										
» »	I. — IV. »	»	45.	»	» »	24.—	»	1080.—	»	7	» »	28.—
» »		1929., 1930. і 1931	56.	»	» »	27.—	»	1512.—	»	10	» »	45.—

Разом 1518 краєвих	довжні зол. 11.337.— і	85 загр. дол. 140.
і 85 заграничних	« » 1.243.—	
Разом 1603 передплатників	на зол. 12.580.—	

Рахуючи пересічно один золотий в місяць від передплатника, повинен місячний дохід з передплати виносити зол. 1.600. — До того приходить продажа поодиноких примірників через книгарні й кольпортерів. До розпродажі висилається книгарням до 400 примірників кожного числа. З того около 25% повертає непроданих, а 20% від проданих примірників дістають книгарні і кольпортери. Отож з такої продажі повинно впливати місячно зол. 240. Разом з передплатою зол. 1.840.

Від тої суми треба відрахувати 10% на таких передплатників і кольпортерів, які взагалі не вирівнають залеглости, то є суму зол. 184.—, а тоді місячний дохід повинен виносити зол. 1.656.— себто якраз стільки, скільки виносять кошти видання. При збільшенім числі передплатників моглоб Видавництво журнал поширити, запросити до співпраці постійних співробітників, а разом з тим ще знижити висоту передплати.

Алеж біда в тому, що, як виказуємо вище, маємо лише 275 таких передплатників, які вирівнали дійсну »перед«-плату. Решта це самі »після«-платники, які по день 31 жовтня 1931 р. довжні Видавництву величезну суму зол. 12.580! — Очевидно, що Видавництво довжне через те поважні суми друкарні, складові паперу, авторам і т. п. І хоч »Літопис« має стільки передплатників, що їх по війні не мав ніодин український журнал, то з причини великих залеглостей в передплаті не має можливости вести правильної господарки.

Залягаючим передплатникам Видавництво не здержує висилки журналу тому, що це в більшости члени »Червоної Калини«, знані громадяни й діячі, українські установи й організації, про яких Видавництво має певність, що передплату вони таки вирівнають. І саме до тих передплатників відноситься наше прохання: пришліть залеглу передплату і дайте Видавництву можливість продовжувати видавання журналу, одинокого того роду, який уявляє собою велику вартість для закріплення минулого й зберігання памяток історії.

Зіставлення.

1921 - 22	7	томів	7	загол.	2	кал.	1	кал.	3 нот.	1 від.
23	3	«	2	»	1	»	2	»		
24	3	«	2	»	1	»	2	»		
25	2	«	2	»	1	»	2	»		
26	3	«	3	»	1	»	2	»		
27	3	«	3	»	1	»	2	»		
28	6	«	5	»	1	»	2	»		
29	12	«	6	»	1	»	2	»		
30	16	«	10	»	1	»	2	»		
	55	том.	40	заг.	10	кал.	17	кал.	3 нот.	1 від.
по 1. XI 31.	10	«	9	»	1	«	2	»		
	65	том.	49	заг.	11	кал.	19	кал.	3 нот.	1 від.

21 - 22 р.	30	арк.	друку	книжок	24	арк. календаря
23 «	28	«	»	»	12	» »
24 «	28	«	»	»	12	» »
25 «	16.50		»	»	12	» »
26 «	29	«	»	»	12	» »
27 «	34	«	»	»	12	» »
28 «	80	»	»	»	12	» »
29 «	129	»	»	»	12	» »
30 «	161.75		»	»	12	» »
	536.25		друку	книж.	120	арк. кален.
1931	143.75		»	»	12	» »
друкується	30		»	»		
разом	710	арк.	книжок		132	арк. календ.

Разом 842 аркушів друку.

СПИСОК ЖЕРЕЛ ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ 1914-1921 РР.

(Продовження),

Горбай Василь. З повідомленням. „Літопис Черв. Кал." Львів. 1980. ч. 6. ст. 5.

9. сотня УСС. на Боднарівці.

Горбай Василь. На переломі. Спомини 16-літнього хлопця. „Літопис Чер. Кал." Львів, 19330, ч. XI, ст. 2-4.

Сконфісковано.

Горбай Василь. Наступ на Кульпарків. „Літопис Черв. Кал." Львів. 1931, ч. I, ст.9-11.

УСС. 1918.

Горбай Василь. На Яцка горі. „Літопис Черв. Кал.". Львів. 1930, ч. 9, ст. 21.

Кор. епізод з боїв у Львові в 1918 р.

Горбай Василь. Останні дні IV Золочівської бриґади. (Причинки до статті пор. С. Гайдучка: Слідом санітарної служби в 4 Золочівській бриґаді). „Літопис Черв. Кал.". Львів. 1931, ч. 4, ст. 12-13.

Горбай Василь. Під Сокільниками. „Календар Черв. Кал." на 1931 р. Львів. 1930. 8, ст. 52-57.

УСС. Бій.

Горбатий Осип. Враження з побуту на Великій Україні. „Поступ". Львів. 1921, чч. 3-4.

Горбацьо Іван. До Галичини. „Календар Черв. Кал." на 1925 р. Львів. 1924. 8, ст. 57-58.

УГА. 1918. Ударний курінь II див. б. австр. армії. Від Херсона до Підволочиськ.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

До цього числа залучуємо почтові складанки.

ПРОСИМО прислати ними передплату на 1932 р. Залягаючих передплатників просимо вирівнати залеглости за минулий час і біжучу передплату на 1932 р.

Шукаємо вістки

Хто з УСС-ів зможе подати, що сталося з Теофілем Когутом, ур. в Кліщівні пов. Рогатинського.

В останнє бачено його в 1919 р. як десятника УСС в Купчинцях к Тернополя.

Всякі відомости проситься подати на адресу Т-ва Охорони Воєнних Могил — Львів, ул. Словацького 14.

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

IV. річник / Число 1. / Січень 1932.

*

ЗМІСТ

Редаґують: *Лев Лепкий* і *В. Софронів-Левицький* Відповідальний редактор: *Петро Пасіка*

Друкарня ОО. Василіян у Жовкві